

MWONGOZO WA KIDAGAA KIMEMWOZEA

UTANGULIZI

“Kidagaa Kimemwozea” ni kitabu chenye jalada jeusi iliyorembeshwa kwa picha ya mwanamwali mmoja mrembo aliyekuwa akidondoshwa na machozi. Riwaya hii ni aina ya kipekee, inayothibitisha usanii wa kupigiwa mfano jinsi ndoto ya uhuru barani Afrika ilivyogeuka kuwa jinamizi inayowafanya wazalendo kulia, “kidagaa kimetuozea” kwa kutamaushwa na usaliti wa viongozi wa baada ya Uhuru.

Hapa twafahamu kuwa kidagaa kilichokuwa kimeoza kiliwaozea wanyonge haswa, kwa kupitia wahusika kama Amani, Imani, Uhuru, DJ, Matuko n.k. wahusika hawa pamoja na wengine ndio wale wanaodhulumiwa na viongozi wao ambao, badala ya kuonyesha uongozi mwema, wanaongoza kwa kuwatesa na kuwanyang’anya na hata kuwaua wananchi wanaofaa kuwalinda.

Hadithi hii imetolewa kupitia safari ya wahusika wawili, Amani na Imani. Wawili hawa wanang’oa nanga kutoka mastakimunini mwao kuelekea mji wa Sokomoko ili kutafuta kazi zitakazowafanya kuishi maisha ya faraja na yenye buheri wa afya.

Hata hivyo katika safari yao, wanafika ukingoni mwa mto Kiberenge ambao maji yake yanasitishwa na wenyeji kwa tuhuma kuwa ni maji ya kifo. Amani na Imani wanavunja mwiko huu kwa kuyanywa maji haya. Tendo hili ambalo Imani anadai kuwa ni kuhalilisha yaliyo haramu linawashangaza wenyeji ambao kwa kuogofya matokeo yake, wanagundua kuwa waili hawa hawaathiriki kivyovyote vile.

Msimulizi anapata nafasi nyingine ya kuendeleza masimulizi yake kupitia mto Kiberenge. Kupitia chombo hiki cha mto Kiberenge, msomaji anagundua kwamba ni wale tu wataoyanywa maji haya yaliyo haramu, ndio wanaoweza kuendeleza vita vya kupatia Uhuru.

Hili linatimika kwa sababu, mara tu Amani na Imani wanapofika tu Sokomoko, wanaajiriwa na ndugu wawili, Mtemi Nasaba Bora na Mwalimu Majisifu ambao wote ni wanyanyasaji. Kupitia Nasaba Bora, Mwalimu Walibora andhihirisha kuhusu mizozo ya ardhi baada ya Uhuru ambapowanyonge wananyang’anywa mali na mshamba yao kunyakuliwa. Wachochole wananyang’anywa mashamba yao na Mtemi Nasaba na aina yake ambao pia wanatumia vibaya nafasi za uongozi.

Kwingineko, mwandishi anamdhihirisha Majisifu kuwa tapeli aalimu anayewaibia watu miswada yao. Anapokadhibiwa maandishi na wachapishaji wanaomtarajia kuyachambua na kasha kuandika ripoti, anatenda kinyume kwa kuandika ripoti mbovu na kasha hatimaye, kutumia mawazo yao kujiendeleza kiunafiki.

Hili linadhihirisha wazi maovu katika Nyanja za elimu ambapo wanagenzi wetu hutapeliwa ugwiji wao na wale wanaofaa kuwaendeleza.

Hata hivo, Amani na Imani wanapigania vita vikali dhidi ya maovu katika jamii baada ya kugundua haki zao. Wanaongoza umati ulio na kiu ya kupata ardhi zao zilizonyakuliwa na Mtemi Nasaba na aina yake. Wanaongoza kikosi takatifu pamoja na wale walio na mawazo kama hayo. Kikosi hiki kinaweza kuwakilisha mabadiliko ya uongozi baada ya Uhuru katika mataifa ya Afrika ambapo hali ya ukosefu wa maendeleo itasitishwa.

Riwaya hii bila shaka itawa wa umuhimu kwa wanafunzi wa shule za upili na vyuo vikuu. Kando na kazi za awali za Walibora, Kidagaa Kimemwozea inajumuisha utajiri wa usanii, hali kadhalika misemo. Kazi yenyewe kwa kweli inajumuisha vyombo tofauti tofauti vya usanii kama, hadithi ndani ya hadithi, visakale, visaawali na mengineyo, yaliyojumuishwa miongoni mwa waandishi wa riwaya wenye tajriba za juu yalichapishwa hivi majuzi katika nchi za Afrika Mashariki.

SURA YA KWANZA

Chini ya mti mmoja kando yam to Kiberenge, vijana wawili, amani na Imani wanapunga hewa baada ya kukata kiu. Aidha, wamo safarini kuelekea Sokomoko, kila mmoja na haja yake. Kitambo kidogo tu, wawili hawa wamevunja mwiko kwa kuyanywa maji yam to kiberenge ambao wenyeji wanaamini kuwa haramu.

Muda si kitambo, wenyeji hawachelewi kuambizana na kusimuliana juu ya waja wawili, waliovunja mwiko kwa kuyanywa maji haramu ya Kiberenge na wakakosa kuaga dunia. Kwa kweli, wakati mwingine haramu huweza kuhlalishwa kulingana na watendwa. Imani anayo imani kwamba hakuna haja yoyote ya kuogopa kutenda bila kujaribu.

Ni katika harajkati hizi za kukata kiu ndipo wanapokutana na vijana wanaokoga na kupiga mbizi mtoni. Wakti huu, mifugo ya matajiri wanala nyasi baada ya kujitosheleza kwa maji. Fahali mmoja mweusi anaizoa kinywani suruali moja kuukuu linalomilikiwa na na kijana mmoja mnene sana. Wanapogundua linalojiri baada ya kufahamishwa na Imani, vijana wale wanaparamia ukingoni na kuanza kumfukuza Yule fahali lakini wapi, anaposimama, suruali keshaimba tumboni.

Ndilo vazi la kipekee alilokuwa nayo DJ, kwikwikwi na msononeko zikamkaba yule kijana hohehahe asiye na mbele wala nyuma. Jahazi linaokolewa na Amani anapofungua mkoba wake na kutoa shati moja, akamwita kijana yule na kumpoza shati.

Kwa kuwaamini wageni hawa wasiojulikana kutoka kwao, DJ anawasimulia yaliyomjiri. Kazaliwa na kukuzwa na mama mmoja mpishi wa pombe haramu mtaani Madongoporomoka mjini Songoa. Kasingiziwa kuiba na kufungwa jela ya watoto anakotoroka na ndipo kufika Sokomoko anakoajiriwa na mkewe Maozi kama mmoja wa familia.

Hatimaye, wanaandamana kuelekea Sokomoko ambako DJ awaelekeza kwa ndugu wawili matajiri, Mtemi Nasaba Bora anayehitaji mchungaji ilhali kakake Mwalimu Majisifu anahitaji kijakazi. Njiani, anawatahadharisha kuhusu udhalilishaji na mishahara duni ambazo wangekumbana nazo.

Hapa ndipo Amani kategua siri kadhaa zikiwemo kutafuta njia yakumwoko amu yake na kufichwa kwa mali ya nasaba yake. Kajitayarisha kukumbana na mahasimu wake, bila dhamira ya kulipiza kisasi. Imani naye kafika kwa kukosa pa kuenda baada ya mastakimu yake kuteketezwa na wasiojulikana. Amani ana umri wa miaka ishirini naye Imani kumi na minne.

SURA YA PILI

Eneo la Sokomoko ambako ni kwa matajiri. Kitambo kabla ya Uhuru, eneo hili lilikuwa limetengewa Wazungu pekee. Wamiliki walipanda mimea tofauti tofauti ikiwemo pareto, alizeti na kadhalika. Weusi hawakuruhusiwa kuishi wala kulima mazao yoyote yaletayo fedha. Mweusi angefuga tu mifugo ya kienyeji lakini njee ya Sokomoko.

Matajiri wa Sokomoko waliyanyaka ardhi zile zilimilikiwa na wakoloni ambao walirudi makwao. Miongoni mwa Wazungu hao, Major noon almaarufu Majununi ambaye shamba lake lilinyakuliwa na Nasaba Bora, kaacha nyuma kasri moja kubwa alililokuwa amejengea mpenziwe Michele ili wakaishi pamoja.

Mara yake ya kwanza kuja Afrika baada ya vita vya pili vya dunia, Majununi kajenga hema na kasha kumwalika mpenziwe Michele. Kidoshu huyo kafika, akakataa katakata kushuka toka kwenye ndege na kumwambia Majununi kwamba hawezi katu kuishi mwituni kama mnyama. Akaabiri ndege na kurudi kwao Ufaransa. Kujenga nyumba yenye viumba vinne, Michele kanengua kuwaq kamwe hawezi kuishi ndani ya kibanda. Majununi akawa mtaftaji asiyechoka, ila akichoka, basi huwa keshapata. Kajenga basi kasri kubwa lenye viumba kumi na vitatu. Asiyetosheka na la ninaye, kumbe la mweziwe maradhi. Mara hii, kidoshu kashuka na kuingia mle kwenye kasri, vyumba kumi na vitatu? Bahati mbaya. Sakafu yenye rangi nyekundu? Hatari, na mbona madirisha makubwa.

“Monsieur Noon, naomba radhi sana lakini hatufaani. Pengine imeandikwa kwamba tusioane. Narudi kwetu. Katafute mwanamke kufu yako.” Ndiyo maneno yake Michele kabla ya kuabiri ndege na kurudi kwao.

Akakosa hata tone moja la mahaba rohoni kwa wanawake wote Majununi, na kasha kaingilia ukulima na ufugaji kwa moyo, acha roho. Hata hivyo kwenye bamba la zege karibu na dohani ukumbizoni kaandika, “Your beauty is my weakness”, maneno yaliyobaki kuwa ukumbusho kwake kuhusu mapenzi yake kwa Michele.

Mteni Nasaba akiwa kwenye Wizara ya Ardhi kajitengenezea stakabadhi alizozitumia kunyakua shamba la mwajiri wake. Akawa Mtemi, mkubwa, nusu mungu sijui nini. Watu wakawa ni kufyata ndimi dhidi ya dhulma zake Mtemi. Akawa wa kuvunja wale waliodhubutu kumpinga na kuckichukua akitakacho. Kwake hoja ikawa kupata alichokitafuta, wala si jinsi ya kukipata. Kwake Mtemi usafi zaidi kukawa balaa. Vitu vikuukuu, hela hatumii hajali. Machweo wakafika akina Amani kwa Mtemi. Wakampata kamsimamia fundu aliyekuwa akibambanyabambanya katika injini. Kawatupia jicho la dharau na kuwauliza maswali za upumbavu. Akawakodolea macho na kushangazwa na jawabuye Imani, aliyemtizama kwa kumkazia macho Mtemi havumilii. “Usinivue nguo kwa macho yako wee!” (uk 21).

Akawaaga baada ya kumsukuma kidogo, eti aenda “kusukuhisha mgogoro wa shamba...” (uk 21). Akatokomea hukoo!

Basi DJ kamfikisha Amani kwa Bi Zuhura, mkewe Mtemi Nasaba Bora. Amani akawa akisubiri kuonyeshwa makazi yake, kwenye kibanda la wafanyikazi, la makabwela kama yeye. Kufuka nje kwa Imani na DJ, jibwa lile jeupe, aliyedhoofika na kung’ookang’ooka ngozi haliachi “kubweka bwe bwe, bweka ubweke kufa kwaja.” (uk 24) akamwonea huruma DJ na kuuliza kwa nini kwa nini lisiachwe “free maze”.

Akakumbushwa na Bi Zuhura asiwe “kama wazungu wanaopaswa kukumbushwa kwamba mbwa ni ni mnyama”. Kukawa tayari kumeingia machweo walipotoka akina DJ.

SURA YA TATU

AMANI NA Imani wakaangukia kazi duni zisizotamanika, mishahara duni sisemi. La kulalamika hawana, wakubali wametoshaka, kwani kunao wasio hata na ajira yoyote. “Tukilalamika hatua viatu tutaambiwa wapo wengine hawana miguu”. (uk 25)

Amani kaajiriwa uchungu na Mtemi Nasaba bora na Imani kujisitirisha kwa Majisifu, matajiri wawili, ndugu wasiopikika chungu kimoja kama chui na mbuzi. (uk 25) Mwalimu Majisifu akawa wa kusifika kote nchini na kujulikana hata na wasiojua kusoma. Aha! Usisahau kumwiga. Akatunga nyimbo zilizombwa katika sherehe nchini Tomoko. Haya yote yatokana na kuandika kwake kwa kitabu chenye anwani “Kidagaa kimemwozea”. Hata hivyo juu ya sifa hizo zote, akawa tu mwalimu wa shule ya upili ya Nasaba Bora.

Majisifu kaelimishwa na misheni kama nduguye mkubwa. Akaenda ughaibuni alikorudi na shahada mbili za digrii na miwani, elimu yake isiyofikiwa kiwango na wengi wa Wanasokomoko. Kwake anayo nafasi za kazi kiganjani, "...hakutafuta kazi, zilimtafuta". (uk 28)

Akabadilisha dini na kuabudu pombe. "Pombe ilikuwa mungu wake na ulevi ndio ibada aliyoipenda kwa dhati..." (uk 28) Akavuliwa mbeleko, ..akapewa ualimu wa kufutia machozi..." (uk 28) Kwake Majisifu kukawa na kila aina ya viombo na vinywaji kutoka mataifa mbalimbali.

Hata hivyo, kipi kilicho kizuri kisichokuwa na ubaya wake? "Majisifu hakuwa mgumba wala mkewe Dira hakuwa tasa." (uk 30) wakawazaa watoto, mapacha mapacha, wenye ulema uiokithiri. Wanao wawili, msichana umri miaka kumi na saba naye mvulana kumi na sita, haja ndogo na kubwa wanaenda kwenye mavazi. Utajiri aliokuwa nao babao hawajui, hawajielewi watokako au waendako. Akajiona wa laana majisifu, akasusia kumjua mkewe karibu kumi na mitano miaka.

Siku moja kazidiwa na kumpenda mkewe. Wakabahatika mapacha, hawa nao hawatembe. Akatamani kuwatupa majini akazuiliwa na Dora. Hata hivyo, majisifu hakukawia kuwaonea gere waja wote. Kajitokeza imani na kuvunja mwiko wa pili, "...aliwapenda wale watoto walemavu kwa dhati..." (uk 31)

Amani akapolea kibandani kwake, kuliko tu na wendani wa karibu, "jeshi kubwa la mijipanya..." (uk 32) asiwe na chochote cha maana. Ukutani Amani katundika mkobake kilichobeba nguo zake na picha ya amu yake yusufu, ambaye ala kalenda kwa tuhuma za kumwua babake, "Chichiri Hamadi, ambaye alikuwa na shamba kubwa huko Sokomoko alilopokonywa..." (uk 33). Amani na mamake wakahamia Ulitima. "La mama mtu hakuwa mkwasi wa kutajika bali pia hakuwa maskini mwenye hali ya mkunga, akijikuna hutoka unga". (uk 33) Akaaga dunia mwanaye amani akiwa na umri wa miaka ishirini.

Alfajiri moja, Amani kagutushwa kutoka lpe la usingizi na usiahi mkali mlangoni pake. Alipochungulia, kampata motto mmoja, umri siku moja hajatimiza. "Akatekwa hajui afanyaje" (uk 35). Akakionea kite kile kitoto na kumchukua kibandani mwake. Kulipopambazuka, akakibeba na kuelekea kwa Mtemi. Akakaribishwa na Bi Zuhura, acha Mtemi aingie. Bi Zuhura akashtuka, "...kilifanana na mtu fulani pale kwenye kasri la Majununi" (uk 39). Tuisahau kwamba Mtemi karejea jogoo la kwanza toka alikoenda "kusuluhisha mgogoro wa shamba." (uk 39).

Akaingia ukumbini Mtemi na "kukikodolea macho kile kitoto kilichopakatwa". (uk 40) Akatoa uamuzi kwamba Amani akamchukue mwanawe na kumlea. Kwa sababu Mtemi ni mkubwa, hakuna athubutiaye kumpinga. "Ulikuwa uamuzi wa haki, na uamuzi wa haki haubatilishwi." (uk 41) Akambeba mwanawe wa kupagazwa na kurudi kibandani.

Muda si mrefu, akamwona DJ na kumwita. Akamweleza yaliyotukia na kumtuma DJ akamweleze Imani kilichokuwa kikijiri. Naye Imani kawa mja wa kuelewa, akatoka asubuhi hiyo na kuelekea kibanda cha Amani.

Wakti ambao haya yanaendelea, bintiye Maozi, Lowela hayuko hapatikani. Amani akawaza na kukumbuka kisa cha mwandani wake Fao ambaye kampachika mimba mwafunzi mmoja na kasha kutokomea ughaibuni. Mengi, kajisomee wewe katika kurasa 35-37.

SURA YA NNE

“Siku tatu tangu Imani kende kwa nduguye nab ado hajaonekana.” (uk 49) Dora hakuweza kuvumilia kuwa linda wanawe. Akazidiwa hamaki na kumshambulia mumewe Bwana Majisifu ambaye kajibu kwa “kumfungulia cherehani ya matusi” (uk 52). Hata hivyo, majibizano hayo yanakatizwa ghafla mlango unapobishwa na mpwa wake majisifu, Mashaka bintiye Mtemi Nasaba Bora. Majisifu na Dora wanavua nyuso za hasira na kujibandika za bashasha, anagalau mgeni asijejua siri za jirani. Haisuru, wanaingia katka gumzo, ambapo Mwalimu Majisifu hachoki kumkosoia Mashaka. Baada ya Dora na Mashaka kujiburudisha kwa chai, iliyosusiwa na Majisifu, kwani siku hizi kakosa tumbo la kuikarisha, sababu yenyewe keshazoea sharabu. Ndipo Mwalimu Majisifu anamwuliza mpwake kazi ambayo angependa kufanya baadaya ya masomo. “Napenda niwe mwandishi wa vitabu kama wewe amu”, (uk 47) akajibu Mashaka. Kwa kumalizia, Majisifu akaboronga lugha, “Kitanda usichokilalia hukijui kunguni wake” (uk 47).

Acha mashaka aulizie muda aliouchukua mwalimu Majisifu kukiandika kitabu chake cha

“Kidagaa Kimemwozea”, jawabu likawa kaski mosi. “Aha, kurasa zote hizo?” akaendeleza mashaka. “Mwandishi bora lazima aandike haraka kabla mwazo hayajayeyuka kuwa upepo (uk 48).

Anapoondoka Mashaka, anampasa Mwalimu Majisifu barua inayomwalika Wangwani ili kutoa mihadhara kuhusu uandishi wake. Anamfahamisha Dora ambaye baada ya kuomba kuletewa “rinda na viatu toka Mkokotoni”, anaanza tena kushambuliana. “Kama utaweza, mbwa apige mswaki.” (uk 51). Anaghadhabika Mwalimu na kijibu kwa matusi. Hata hivyo tunajulishwa kwamba “nyoko nyoko” zilikuwa shibe za kawaida kwao.

Amani na Imani wanastakimu pamoja wakiwa na mwano wa kupagazwa, Uhuru. Hapa ndipo tunaelezwa vile wawili hawa walivyokutana na pia yale yaliyowatokea. Nyakti ni za usiku usiku, kuamkia sikukuu ya Uhuru. Wanasokomoko wengine, lao wanalo kushehekea kwa nyimbo na ngoma.

Mwinyihatibu mtembezi ambaye alikuwa mfanyikazi wa Mtemi alinunua shamba kule Baraka, alikoishi na familia yake akina Imani. Basi baba alipofariki, wakaja Askari na kudai kuwa sehemu ile ya ardhi lilikuwa na mwenyewe. Kupinga walipigwa na kuachwa hali mahututi. Oscar Kambona akatorokea na kudai kuja kulipiza kisasi. Baada ya mama mtu kuzikwa, wakaja Askari na kuchoma maskani ile, nusura Imani ateketee.

Marejesho hadi mwanzo wa safari hii ya waja hawa waili. Wanapokutana kando ya ziwa Mawewa, tunapomwona kijana mmoja, umri wa miaka isghirini hivi anaposoma hatujui nini. Kisha anaitupa runda ile ya makaratasi baharini. Kumbe ilikuwa mswada ambao Amani kapeleka ili kuchapishwa, akarudishiwa kwa madai kwamba haikuwezekana kuchapishwa. Kumbe Amani kachezewa karata, mswada wake ukaibiwa na kuchapishwa kwa jina la Majisifu Majimarefu. Hapa basi tunashangazwa kuona kwamba ni wale wanaofaa kuwa kiegozo kwa wnagenzi, ndio wanaobadilika kuwa paka kulinda kitoweo.

Wakati ambapo walikuwa wakipiga gumzo usiku kucha, mtoto Uhuru alilala fofofu. Ndugu hawa wa kupanga, wasiojuana, wazaziye Uhuru, mtoto wa kupagazwawakavuliana siri zao. Hata Amani aliyekuwa msiri kama kaburi hakuwa na jingine ila kudondoa alichu nacho rohoni.

SURA YA TANO

Uwanja wa Nasaba Bora ambapo wananchi wansherehekea sikukuu ya Wazalendo umefumukana hadi ya kufumuka. Wameroa kwa jasho kutokana na joto jingi. Waliomo, wananchi wa kawaida hawakuchelewa kufika, saa tatu upuzi walikuwa wamefika. Acha viongozi waje wakati wao na kufika pao, walipotengewa.

Mwendo wa saa tano unusu, anafika Mtemi na aina yake. Jukwani anapanda Balozi, jamaa mcheshi na mjanja. Anayo matamu matamu yanayoweza kumtoa nyoka pangoni. Hata hivyo, anajihadhari asije akaukate “mkono uliokuwa ukimlisha au kuziuma chuchu alizozinyonya”.
(uk 67)

Ingawa Balozi ni mtu aliye na ushawishi mkubwa kwa umati, hakosi kuonyesha uzembe wake kwa kumsifu Mtemi, sifa zilizo kinyume kabisa na matendo yake Mtemi Nasaba Bora. Anapowauliza wananchi ikiwa kunaye yeyote asiyempenda Mtemi, kimya kinawazidi wasiweze hata kohoa. “Anatambulikana kwa fadhili na utu wema wake...Kiongozi aliyeteuliwa na Mwenyezi Mungu.” (uk 68) Angurumapo samba, mcheza nani? Hakuna aliyethubutu ila wengine kama Mzee Matuko Weye. Hata hivyo hatukosi wale wa kunung'unika kichichini angalau wasije wakapatikana na Askari wake Mtemi, Bi Kizee akiwemo.

Wakati huu, Mashaka anapata nafasi ya kupenya na kuingia umatini anapokutana na mpenziye

Ben Bella. Tunamwona Bella akimkabidhi mashaka barua na kasha Mashaka kutokomea msalani. Mvua inaanza kunyesha baada ya Mtemi kumaliza hotuba yake aliyoitoa kwa lugha ya kimombo ambapo, “kila mtu alihisi kugeuzwa...akawa bumbumbu mzungu wa reli”. (uk 70)

Watu wanajaribu kujisetiri ndani ya hema aliko Mtemi na aila yake ili kuepuka mvua lakini “wanazuiliwa na Askari kwa amri ya Mtemi”. Yanapomzidi matuko Weye , anakwea jukwani na kukamata kipaza sauti. Anayabwaga yaliyo rohoni, machungu yanayomkereketa nyongo na kumshambulia Mtemi kwa ubaradhuli, unyanyasaji, dhulma na wizi. Anatumyang’anya mashamba, mali, mabinti na hata wake zetu wenyewe.” (uk 71)

DJ anamfahamisha Amani kuhusu ugonjwa wa mtoto Uhuru. Amani anajitokeza kuelekea kibandani kwake huku akicharazwa na mvua. Muda si mwingi, gari la Mtemi Nasaba linavuma na analipisha amani, gari hili ambalo lilimpita mwanamke aliyekuwa akijifungua njiana alipotoka mkutanoni.

Amani na Imani wanaandamana kuelekea zahanati ya Nasaba Bora ili angalau motto Uhuru akapate kutibiwa. “Walipofika si mabezo hayo waliyofanyiwa na wauguzi wa kike waliokuwa wanafuma fulana zao na kupiga zohali.” (uk 76) Nashangazwa sana nay ale yanayoendelea katika vituo na maofisi za serikali tunakotarajia wananchi kuhudumiwa. Ni wangapi waliowahi kuaga dunia kutokana na vituko vya madaktari na wauguzi? Kitambo si sana, nduguye Imani kaaga, leo hii ni motto Uhuru asiye na hatia. Asiyewahi kutenda maovu yoyote.

“Maisha ni mshumaa usiokuwa na mkesho.” (uk 78) Ndivyo alivyonena amani baada ya kitoto Uhuru kulala usingizi usiokuwa na mkomo. Hata hivyo Imani hakuweza msahau kitoto kile cha kupagazwa, basi alipompata mtotowwe, basi akaamua kukiita kindakindaki Uhuru wa Pili.

SURA YA SITA

Mashaka akafikishwa shuleni kwa gari la babake. Akakimbia hadi chumbani mwake na kujifungia. Akaitoa barua aliyoipata toka kwa Bella. Ndani akafahamishwa kuhusu kuvunjika kwa uhusiano wa kiushuhuba ulioko baina yao wawili; Mashaka na Ben Bella. Mtemi Nasaba Bora kampachika mimba mwana wa watu, Lowela dadake Bella. Basi Lowela kajifunga kamba tumboni hadi wakati wa kujifungua bila ya wazaziye kufahamu. Mtemi akamtorosha na kuficha Baraka alipopatikana na Ben na kuelezea yaliyotukia.

Wakati ambapo Ben Bella anachumbiana na Mashaka bintiye Mtemi Nasaba Bora, Mtemi naye anashuhubiana na Lowela mwanawe Bwana Maozi. Vipi ushemeji ukawezekana wakati baba na bintiye wanapendana na ndugu wawili wa damu moja? Ni uchafu na ukaidi gani tunaoupata hapa? Msomaji jiulize swali hili. Mtemi ni kiongozi mtukufu aliyechaguliwa na Mwenyezi Mungu, huku hakosi “kusuluhisha migogoro ya shamba” na kuvuna asipopalilia. Asubuhi ya siku ya pili baada ya sikukuu ya Wazalendo, askari wakafika na kuwakabili akina Amani, waliodaiwa kumwua mtoto Uhuru, na tuhuma nyingine kuwa Imani kakosa kuhudhuria Uwanja wa Nasaba Bora kwenye sharehe.

Wakaturupwa kwenye ikulu ya rais Matuko Weye, walikomputa kapotea kwenye usingizi akoroma. Kelele zile za kujitetea kwa akina Amani na tani za askari zikamuamsha rais kutoka lepe lake la usingizi. “Miye mtukufu rais bado nalala na mwaniletea kelele?” (uk 85) Katika harakati za kuwakagua waziri alioletewa, wa ufisadi na magendo bora watoe kitu kidogo. Akamwona msichana Imani. “Nenda ukaolewe weye ukazae watoto...wakaikomboe Tomoko

toka kwa mkoloni mweusi.” (uk 85). Basi vituko na vitani hivi vikafikia kikomo kuliposikika ngurumo za gari la Mtemi. Kama kawaida, Yule askari mrefu akakimbia kulifungua lango la gari baada ya kupiga saluti.

Alipoketi ofisini mwake, akapokea barua na gazeti Mtemi. Akatizamatizama kwenye gazeti la Tomoko leo na kukosa picha yake. Akakumbuka kwamba kakake Majisifu alipokuwa mhariri wa gazeti lile, basi picha zake hazikukosekana ingawa kulikuwa na suintofahamu baina yao. Kufungua barua ile iliyotoka kwa mwanawe Madhubuti akafahamishwa kwamba Madhubuti angeweza kurudi nyumbani mwishoni mwa mwezi ule. Hata hivyo Madhubuti akaonya kwamba asingependa kufanya kazi zipatikanazo kwa hongo na milungura. Yeye angependa kula jasho lake mwenyewe.

Mzee Matuko alipoamriwa toka ikuluni, akadinda huku akidai, “Lakini hata mkiniua kumbukeni kwamba watazaliwa Matuku wengine watakaoendelea na harakati za ukombozi toka pale nilipoachia.” (uk 86)

Akaghadhibika sana Mtemi kutokana na barua ile. Kwa hasira na hamaki, akaamuru akina Imani kupigwa na kuteswa. “Wale mahabusu mkwafanyie kazi kama kawaida.” (uk 88) Akaliweka gari moto kuelekea janibu nyumbani kwake. Wakti huo walipokuwa wakifanyiwa kazi, Amani alibaki kunyamaza tu kama kiumbe kisichokuwa na uhai huku Imani akipiga ukwenzi uliosikika mbali.

SURA YA SABA

Siku tatu baada ya Mtemi kupokea barua kutoka kwa mwanawe Madhubuti, majira ya saa tatu asubuhi, kakake Mwalimu Majisifu akamtembelea kwake katika kasri la Majununi. Kukawa siku hizi, mkewe Bi Zuhura katafunwa na jakamoyo na upweke juu ya mumewe asiyesemezeka wala kuambilika. Kukawa Mtemi hawezichelewa kusuluhisha migogoro ya mashamba yake yasiyoisha.

Majisifu akapokelewa na Bi Zuhura wakawa wanapiga gumzo sebuleni. Alipotoka kukoga Mtemi, akavalia kwa muda, hajali kumsabahi. Baadaye akajitosa ukumbini aliposikia kakake kaulizia aliko. Bi Zuhura akawapa nafasi baada ya Mtemi kukaa mbali sana na wote wawili, Majisifu na Zuhura. Kimya kirefu kikajiri baina yao.

Alipojirudisha Mtemi, akamwuliza kakake majisifu kwa nini kakosekana mkutanoni. Majisifu naye akajibu kwamba kawa ameenda “ibada”. Akamwonya kakake Mtemi kuhusiana na madhara ya pombe, sana ikilinganishwa na vile baba yao kasisi kawakuza. Kujitetea majisifu akadai kwamba uovu uliofichwa ndani ya dini haumpendezi. “Afadhali nitende mambo yangu waziwazi.”(uk 93)

Mtemi akawa anampoza Mwalimu hasira huku anajizua kupasuka. Alipodai kujali maslahi yake Majisifu, akamwambia ajali maslahi ya Wanasokomoko wote. “Kama ungekuwa unajali maslahi yaw engine, yule mchungaji wako na mtumishi wangu hawangekuwa wanapigwa na baridi kule ndani kwa kosa ambalo hawakulitenda.” (uk)

Chai ilipoletwa mezani, Mtemi akashangaa kuona ni ya mkandaa. Akawa hana jingine ila kuinywa ili kuficha ukweli. Ndipo akagundua ndani mna nzi mkubwa wa buluu, kakufia mle ndani. Twaona kwamba haya yote ya suintofahamu katokana na kitiwa kwa Amani mbaroni. Wakawa hawaongezani wala kusemezana. Kukawa kimya.

Yalipozidi unga, Majisifu akaaga na kutokomea mbali, ukuta wa uhasama ukakithiri baina yao. Lakini kitu kimoja walichokosa kujua ni kwamba siku hiyo kawa mwisho wa kukutana kwao katika kasri la Majununi. Hatujui kukatokea nini baadaye ila tu tusome. Kutoka kwake Mtemi bila kwaheri, Majisifu akahasabu boriti kuelekea kwa Mama N'tilie alikotarajia kuwa na ibada. Akakumbuka kwamba alikuwa na kipindi kimoja cha kufundisha lakini akadai kuwapa nafasi wale maziwa lala wakawaandikie muhibu wao barua za mapenzi na kupanga jinsi ya kukiuka vizingiti vya shule.

Hapa twajagundua kwamba Mwalimu Majisifu hakuwa na akili nzuri ya kumwezesha kuandika vitabu. “Ningekuwa na akili nzuri ya kuandika kitabu ningemandika juu ya kibe wachezacho wasichana hao na mwalimu mkuu...” (uk 98)

Akaitisha bibilia Mtemi na kuanza kusoma, kitu alichokawia kufanya miaka nenda miaka rudi. Akakumbuka kuhusu kidoshao kimoja kiguru aliabiri naye gari pamoja kuelekea mjini. Akajitetea Nasaba lakini kakosolewa kwamba hangeweza kucheza ngoma ile hata kama ni yeye aliyeianzisha. Kutia nanga mjini, Nasaba akamwona Yule mrembo akiinama na kutoa mikongojo miwili ya kwapani. Akagundua ukweli, upendo ukamtoka, akaomba radhi na kutokomea.

Na katika harakati hizi ndipo kukasikika ukwenzi mkali kutoka nje. Alipotazama Zuhura ili kutendua kilichosadiki, akamwona DJ yu chini huku mguu wake uking'atwa na mbwa Jimmy. Zuhura akamcharaza Yule mbwa na akatoroka asionekane tena. Akampokeza barua ile Bi Zuhura na kuomba kuondoka ili kupeleka ng'ombe wa mwajiri wake malishoni.

Basi mkewe Mtemi akamfikishia barua yake, hapo ndipo pakatokea mzozano baina yao Zuhura alipomwonya Mtemi kwa kutowachanja mbwa wake wakati akiwahukumu wale waliokosa kuwachanja wao. Kwa madharau akadai kwamba DJ alistahili alichokipata.

Kufungua barua ile, akakutana na yalimshangaza. Lowela akaonya kutoboa siri Mtemi akosapo kuwaachilia huru Amani na Imani. Ndiyo mapenzi ya masharti yake binti wa watu. “Moyo ulimpapa na kijasho chembamba juu ya mwanzi wa pua. Akahisi uchungu wa mwiba wa kujidunga.” (uk 106) Atahadhari huku maji yashammwagikia? Nani atakayeyazoa?

SURA YA NANE

Ikuluni kwa Matuko Weye kaja askari mmoja na redio aliyoitazamia kusikiliza matangazo ya mpira baina ya timu za Songoa FC na Meza Wembe kutoka Wangwani. Wakawa wote, askari na waziri, Amani na Imani wanayasikiliza matangazo hayo kwa njia mwafaka kabisa.

Mpira karibu kumalizika, Songoa ikabahatika bao moja kutoka kwa mchezaji mmoja maarufu kwa jina la Chwechwe Makweche almaarufu “Horsepower”. Imani akajikuta katikati ya fahamu, hajui amshangilie kakake kwa kuifunia Tomoko ama ahuzunike kwa kakake kuwasahau kabisa.

Kidogo kukasikika mngurumo wa gari. Mtemi Nasaba kafika na kuwaamuru askari, “Wafungulieni hawa washenzi watoke.” (uk 109). Wakawa huru Amani na Imani. Lakini tujiulize, kwa nini wakaachwa huru bila kushtakiwa? Ndio wanyonge hupitia, wasio na lao, hawana mbele wala nyuma.

Kuondoka kwake Majisifu kuelekea Wangwani kulisadifiana na kurudi kwake Madhubuti kutoka Urusi. Huku Amani na Imani wamesharudi kazini, Amani akatunga beti kuhusu mwanawe wa kupanga, Uhuru. Baadaye akajaribu kutunga nyingine kwa heshima ya rafikiye DJ, akashindwa, kwani maneno hayakuitwa yakaitika. Twaona kwamba DJ kafikishwa zahanati ya Nasaba Bora baada ya hali yake kuwa mbaya, huku adinda kunengua kilichokuwa kimemsadiki.

Miaka mingi baadaye Imani kamsihi Amani iiandike tawasifu kuhusu maisha yake, hakukosa kudukia yaliyomo baina yake na Madhubuti. Walikuwa masahibu wa chanda na pete, hata wengi walishangazwa alipohamia Madhubuti kibandani mwake Amani.

Wakawa wamepatana. Madhubuti akiwa tayari kwa mapinduzi naye Amani akiwa tayari kupiga jeki. Mtemi haelewi yaliyomkuta mwanawe. Madhubuti alipoajiriwa Songoa, wakawa wanawasiliana kupitia nyaraka. Madhubuti akawa marafiki na maofisa wa wizara ya ardhi kwa lengo la kupasua mbarika alikotokea Mtemi kumiliki mashamba mengi na makubwa makubwa kama vile.

Tangu Mashaka kupata barua toka kwa Ben Bella, akawa “mnuni, kama kondoo” (uk 121). Aliathiriwa sana na yale yawapatayo waliowachana kimapenzi. Akakatiza masomo na kurudi

nyumbani. Juhudi za wazaziye kumsihi akarudi skulini zikaambulia patupu, mtoto akawa kisiki hasikii.

Majisifu naye akafika chuo kikuu cha Mkokotoni kulikojaa sisisi, macho kama elfu za na zaidi. Akakaribishwa na kasha kupewa nafasi akahutubu. "...alikumbwa na kiherehere na kohoro." (uk) Ahaa! Mambo yanamwendea zegemnege. Akafungua mkoba wake huku kijasho chembamba kinamtoka. Akaangusha karatasi zake kutokana na uoga na kiwewe. Akarudi na kuketi chini huku umati ukiangua kicheko.

Baada ya mhadhiri mmoja kunong'onezana naye kwa muda, ikasemekana kwamba hangeweza kuhutubu moja kwa moja, basi ikabidi wahadhiri waulize maswali huku Majisifu akiyajibu. Akaulizwa kwa nini akachagua anwani "Kidagaa Kimemwozea" kwenye kitabu chake. "Kwa kweli sijui ee, sijui kwa nini nilchagua kukiita kitabu hicho, Kidagaa Kimemwozea. Niligutuka tu nimekiita hivyo." (uk 123)

La pili akaulizwa maoni yake kuhusu jinsi mataifa ya Afrika baaada ya mkoloni. "Kuna umoja na utangamano humu barani. Viongozi wa Afrika huru wameshika usukani kwa njia bora zaidi. Afrika imekombolewa toka kwa matatizo ya njaa, umaskini na ujinga." (uk 123-124)

Akajikuta hawezi kujibu maswali kwani majibu yake yalitfautiana sana na maoni yake kwenye "Kidagaa Kimemwozea". Akajitetea, "La! Mimi sikuonyesha hivyo kamwe katika riwaya hiyo." (uk). Basi nani kaonyesha, na hata hivyo, yanaonekana hata Mwalimu Majisifu hakuwa amekisoma kitabu hicho.

Wahadhiri wakashangazwa hadi ya kushangazwa. Swali akalipata kuhusu hali ya Kiswahili. Akajibu, "Kiswahili kitaendelea kuimarika vyema lakini sharti tuondoe Watanzania na Wakenya kwenye ulingo... Watanzania wanadhania kwamba ni wao tu ndio wakijua Kiswahili na Wakenya wanafikiria kwamba kulipua makombora ya misamiati..." (uk 125) Kukalipuka kicheko.

Akaulizwa ikiwa kaandika riwaya ya "Kidagaa Kimemwozea" na kwamba kulikuwa na fununu kuwa kauchukua mswada wa mtu mwingine. "hayo yalikuwa mno." (uk 125) Akafyata ulimi, huku unga umemzidi maji. Hata hivyo akaokolewa na mhadhiri mmoja aliyedai kuwa hotuba ingeendelea siku iliyofuatia.

Jioni hiyo, Majisifu akaabiri ndege kurudi Tomoko huku yu tayari kulipa fidia ikibidi. Akajikuta "atokwa na machozi kama mtoto mdogo." (uk 127) Akajuta Majisifu, kumbe kidagaa kilikuwa kimemwozea.

SURA YA TISA

Alidhania hawezi kufa hata alipowadhalimu na kuwatesa wananchi wasio na hatia. Akaanza kupanga mazishi yake huku ajihisi marehemu. Siku moja kamwita Amani na kumpa sururu, jembe na sepetu. “nataka uchimbe hapa kaburi langu. Siku nitakapokufa nataka kuzikwa hapa.” (uk 128) Ingawa Amani hakulitegemea, akawa hana budi ila kukamilisha jukumu lake. Hivyo basi, akalichimba kaburi hilo kwa siku tatu, likawa la fahari.

Mashaka kwake kukawa mashaka kweli, habebeki mwana wa watu. “Abwajabwaja ovyoovyo kama Mzee matuko Weye. (uk 129) Masomo keshai katiza, nguo katupa na kuzura tupu mitaani. “Kumbe chema hakidumu.” (uk 129) Madhubuti amejitolea kutumikia nchi yake kwa moyo wake wote, tendo lililokuwa mkabala na alivyoamini baba mtu. “...alielewa fika kwamba ingebidi aukate mkono uliokuwa ukimlisha tangu hapo hata matokeo yake yakiwa nini.” (uk 130)

Mashaka akaleta rabsha na kuwazidi wafanyikazi wengine. Bi Zuhura akamwita Amani na pamoja wakamfungia Mashaka chumbani mwake. Kwa kuogofya yaliyokuwa yakiendelea, Bi Zuhura akamsihi Amani kalale ukumbini. Nyakti za usiku, Amani akaitwa na Bi Zuhura ili kaangalie ni nini kilichokuwa chini ya kitanda chake mama mtu. Ni katika harakati hizi ndipo Bwana Mtemi akarejea na kuwakuta wawili chumbani, wanatetemeka. “Ndani kukawa hakukaliki, nje hakutokeki.” (uk 131) “Kumbe huyu mwanamke huniendea kinyume na mfanyikazi jamani?” (uk 131) Akafungua sefu Mtemi, akatoa bunduki na kumshambulia. Alipodiriki kwamba Amani kaaga dunia, akambeba kwenye buti ya gari lake na kumtupa kando yam to Kiberenge, ambako aliokotwa na Wasamaria wema na kupelekwa zahanati ya Nasaba Bora.

Kukawa siku nyingi zimepita Amani akiwa zahanatini. Alipofumbua macho na kisha kuachwa huru, Imani wakaambatana na Majisifu kumpeleka kwake Majisifu mwenyewe. Amani kufika nyumbani, akakubaliwa kukaa katika “servants quarters” huku bado hawezi kuongea na kuwasiliana kwa kuandika. Imani akamchunga kakake vizuri sana. Amani akamfahamisha Imani ya kuwa angependa kujistarehesha kwa kusoma vitabu. Imani akamwazimia vitabu kutoka kwa Mwalimu Majisifu, ikiwemo kimoja kwa anwani la “Kidagaa kimemwozea”. Kwa mshangao, kitabu chenye picha ndicho kile chake, mswada aliyorudishiwa kwa kuwa hauwezi chapika. Majisifu kajikuta taabani. “Lililomshangaza ni kwamba Yule aliyelitwa mwandishi na kupachikwa picha yake katika jalada la nyuma,

hakuwa ndiye mwandishi wa kitabu hicho.” (uk 140) “...kilichokuwa chake kimekuwa cha mwingine.” (uk 141)

Amani akamwandikia Imani barua kumwelezea juu ya le aliyoyaona. Majisifu akaipata barua ile na kuisoma. Hapo Imani akampata na kumkabili vipasavyo. Majisifu akatoa zote siri alizokuwa amezibana, “Kumbe umdhaniye ndiye siye?” Akamwandikia karatasi ndogo Amani kwa Majisifu.

MAUDHUI

UOZO WA VIONGOZI

Maovu ya viongozi wa nchi ya Tomoko ni mengi mno. Viongozi wabovu husababisha mateso yasiyoneneka kwa raia wake. Katika *Kidagaa Kimemwozea* tunapata kuwa vijana wawili Amani na Imani wote waliteseka mno kutokana na uovu wa Mtemi Nasaba Bora. Pia yeye ndiye aliyepanga njama za kuuawa kwa Chichiri Hamadi ili anyakue shamba lake. Kifo hicho baada ya kutekelezwa na majambazi waliotumiwa na Nasaba Bora, kilisingiziwa Yusufu mwanawe Hamadi. Hila hizo zilimfanya Yusufu afungwe jela kifungo cha maisha ingawaje hakuwa na hatia.

Mtemi alipokuwa waziri wa ardhi alibadilisha hati za wamiliki halali na kuunda (kughushi) zake. (uk. 15) Alitumia hati ghushi kudai sehemu hizo. Udhalimu huu ndio uliomfanya mama Imani apigwe na askari katili. Kipigo hicho kilipelekea kifo chake. Mwanawe Oscar Kambona aliathirika na kitendo hicho na kutoroka nyumbani. Uovu huo uliotendwa kwa amri ya Mtemi ndio uliopelekea Oscar kuwa mhalifu na kutumia mihadarati na kupelekea kufungwa kwake.

Viongozi wa Tomoko walikuwa hawana huruma na afya ya wananchi hata kidogo. Jinsi walivyotumia pesa za msaada wa Uingereza wa kujenga zahanati kubwa ni dhahirisho tosha.

“Zahanati ya Nasaba Bora ilijengwa kwa auni ya fedha kutoka kwa serikali ya Uingereza. Uingereza ilitumaini kuwa zingetumika kujenga

hospitali kuu. Zilipoingia mikononi mwa Waafrika wasimamizi zikapata matumizi mengine muhimu. Akali ndogo sana ilitumika kujenga zahanati ndogo iliyopewa jina la mojawapo wa wasimamizi wake, yaani Mtemi Nasaba Bora. Akali kubwa ikaingia mifukoni mwa wasimamizi hao.” (uk 144).

Ukweli ni kuwa walijenga kizahanati kidogo na fedha hizo zilibadilishiwa matumizi na viongozi wabovu na hatimaye lengo halikufikiwa.

Nasaba Bora baada ya kurithi mali na tabia za kizungu aliendelea na tabia yake ya rushwa. Alihonga watu wengi sana baada ya kumuua Chichiri Hamadi.

“Ilibidi kulipa fedha nyingi za kadhongo, kuwalipa polisi, makarani wa mahakama, majaji, wajue tena mti hauendi ila kwa nyenzo.”(uk 150).

Hii ilikuwa tabia yake, maana alipotaka Madhubuti apate kazi jeshini alifanya yayo hayo. Wakuu hao walikwenda zao na tita zuri la noti mfukoni kila mmoja.

UTABAKA

Katika kazi hii, mtunzi amesawiri na kuwasilisha uhalisi wa utabaka katika jamii iliyozingatiwa. Watu katika riwaya hii wamegawika katika tabaka mbili kuu, kundi la wenye mali tele na kundi la wachochole. Awali, tabaka la wenye mali lilikuwa la wazungu lakini baada ya kupata uhuru, baadhi ya wananchi wa Tomoko waliingia katika kundi hilo. Baada ya uhuru, hali ilibaki kuwa hiyo hiyo ila wazungu kina Major Noon (Majununi) waliondoka na kuwaachia wenyeji nafasi hii. Nafasi ya Major Noon ilichukuliwa na Mtemi. Mtemi anaendeleza unyanyasaji na ubaguzi kwa watu walio wanyonge. Aliishi katika jumba la kifahari mno na alikuwa na mashamba na watumishi. Licha ya mali hizo alikuwa na mshahara. Alikuwa na mazoea ya kuwatumia na kuwafukuza wafanyi kazi wake. Amani mfanyikazi wake alikuwa akiishi katika kibanda ilhali yeye aliishi kwenye kasri. Alimlipa mshahara wa kijungumeko na maisha ya Amani yakawa yasiyotamanika.

Watu wa tabaka la chini waliteseka kwa kuishi kwenye maskani duni, mshahara duni, ukosefu wa mavazi, chakula bora na kadhalika. Matajiri walitumia uwezo wao katika kuwanyanyasa

watoto wadogo. Kwa mfano DJ mwenye miaka kumi badala ya kupelekwa shule aliajiriwa kuchunga ng'ombe kwa Maozi. DJ alikuwa na kaptula moja tu.

Utabaka pia umejidhirisha vizuri wakati wa sherehe za sikukuu ya Wazalendo. Wageni wateule pamoja na wenyeji wenye mamlaka kama Mtemi, walikuwa wameketi kwenye viti,

kwenye banda lililotandaziwa tarubai ilhali wenyeji kama vile Amani walisimama uwanjani jua likiwa paa lao.

Enzi za ukoloni wazungu walikuwa wanaaishi katika eneo lao pekee. Pia kulikuwa na maeneo au sehemu zilizotengewa watu weusi kwa mfano Baraka, Ulitima, Umoja na Mabondeni. Watu wa sehemu hizo ndio waliokuwa wanatumikia tabaka la juu kwa mishahara duni.

Tabaka la juu lilikuwa la wazungu wakati wa ukoloni. Hawa walimiliki ardhi kubwa. Walipanda mazao ya biashara na kufuga mifugo ya kisasa. Waafrika hawakuruhusiwa hata kidogo kuendesha shughuli hizo kama mwaafrika alitaka kufanya shughuli hizo alitakiwa kuzifanyia nje ya Sokomoko.

UMUHIMU WA ELIMU

Elimu ni muhimu sana maishani. Katika nchi nyingi za kiasia mwandishi anaonyesha kuwa elimu inayopewa kipaumbele ni ile ya darasani. Suala hili limejidhihirisha vizuri kupitia Mwalimu Majisifu aliyepolekwa ng'ambo na marehemu babake kupata shahada. Mtemi alisoma mpaka darasa la nane. Alisomesha Madhubuti hadi chuo kikuu huko Urusi. Pia alimsomesha Mashaka japo aliamua kujiingiza katika mapenzi na kuishia kidato cha tatu. Amani alipokuwa chuoni aliongoza darasani. Lakini kutokana na wivu wa wanafunzi wenzake, alifanyiwa hila na kufungwa jela.

Amani wakati alipokuwa akitoa hotuba ya kumpokea kaimu wa Mtemi aliwahimiza watu wajipatie “elimu” ili waweze kushinda katika mapambano. Amani alisema,

“Mimi nashauri hivi, hatua ya kwanza ni Elimu.... Elimu ya kujielewa sisi ni nani...” (uk. 158).

Aliwaambia kuwa ile elimu anayoipigania upatu si ile ya shahada zipatikanazo vyuoni, bali anataka elimu ya kujitambua kuwa wao ni nani, wanatoka wapi, wanaelekea wapi na wangerejeshaje utu kutoka kwa wapokonyaji?

Katika nchi ya Wangwani watu walimiminika katika chuo cha Mkokotoni kwa sababu ya kiu ya kupata maarifa zaidi kutoka kwa Mwalimu Majisifu. Chichiri Hamadi alikuwa mhadhiri wa chuo kikuu huko London. Kwa hivyo ni bayana elimu katika riwaya hii inachukuliwa kuwa na utenda kazi tofauti. Kuna wale wanavutiwa nayo kwa kuwa wangependa kuitumia kupata ajira lakini wengine wanaichukulia kama chombo cha kumkomboa mwanadamu.

ULITIMA

Ulitima ni hali ya kuwa katika shida kuu za kiuchumi. Ni uchochole au ukata unaotokana na udhaifu wa maisha. Kutokana na ukoloni mamboleo wananchi wengi wa Tomoko walikuwa maskini. Uhuru wao ulikuwa wa bendera tu. Hali hiyo ilisabababishwa na mfumo mbovu wa utawala.

Mama yake DJ alikuwa maskini. Ili kujikimu kimaisha yeye na familia yake alilazimika kupika pombe haramu kwenye mtaa wa Madongoporomoka mjini Songoa. Bila shaka mtaa huo ulikuwa na watu maskini wenye nyumba mbovu.

Watoto wengi walikatisha masomo yao kwa kukosa karo. Mfano, Imani na kaka zake walishindwa kuendelea na shule baada ya mama yao kushindwa kumudu gharama za masomo.

Watoto walioajiriwa kuchunga ng'ombe walikuwa wanavaa vazi moja tu la kaptula. Pamoja na hayo DJ alikuwa na utapiamlo.

Ulitima mkubwa unadhihirika katika kibanda cha Amani huko Sokomoko katika shamba la Mtemi. Wakati mmoja alipotaka kubadilisha nguo, ilimbidi amwombe Imani ageuke kando au afumbe macho ili abadilishe. Kibanda kilikuwa kidogo mno bila chumba cha stara. Hata kabla ya kuja Sokomoko Amani alikuwa maskini. Umaskini wake ulizidi baada ya kifo cha mama

yake. Alitembea kwa miguu kutoka kwao Ulitima hadi Sokomoko kwa ukosefu wa fedha za nauli.

MALEZI

Wazazi wana jukumu kubwa katika malezi ya watoto wao kwa sababu watoto wanahitaji kujengewa msingi imara katika maisha yao ya baadaye. Kwa mfano, baba yake Mtemi alijaribu kuwalea vizuri Mtemi na Mwalimu Majisifu. Aliwapa maadili kutoka Biblia japo hawakuyatekeleza katika maisha yao ya baadaye.

Dora alihangaika kuwalea watoto ambao walikuwa taahira. Alifanya kazi hiyo bila malalamishi. Aliwalinda mapacha hao ambao walinusurika kutupwa mtoni na Mwalimu Majisifu.

Mama yake Amani alijitoa kwa hali na mali akamlea Amani vizuri. Alimpa mahitaji yote ya kimsingi ikiwa ni pamoja na kumsomesha hadi chuo kikuu. Kadhalika mamake Imani baada ya kifo cha mumewe alichukua jukumu la kutunza watoto alioachiwa. Watoto hao walikuwa ni pamoja na Oscar, Chwechwe na Imani. Pia baba yao Mtembezi alikuwa na mpango wa kuwapa watoto wake malezi ikiwa ni pamoja na kuwaachia urithi. Alifanya kazi kwa bidii kwa Majununi akanunua shamba Baraka.

Kuna baadhi ya wazazi wengine walioshindwa kutoa malezi yafaayo kwa watoto. Watoto wao walipotoka kwa mfano, Ben Bella mtoto wa Maozi alikuwa mwizi na hakuzingatia ulezi aliopewa. Lowela binti Maozi alionyesha ukosefu wa malezi bora kwani alikuwa anatembea na Mtemi. Lowela alipata mimba na kuificha kwa kuwa alifahamu kuwa kitendo kile siyo kizuri na ni kinyume cha maadili aliyopewa. Amani na Imani walijaribu kumlea mtoto Uhuru na ingawa hakuwa wao kiuhalisia. Mtoto Uhuru aliaga baadaye kwa kukosa matibabu katika zahanati ya Nasaba Bora.

NAFASI YA MWANAMKE

Katika ndoa za kitamaduni, mwanamke yu chini ya mumewe. Hapaswi kupinga anayotenda mumewe. Ndoa hizi hupatikana katika jamii ambazo taasubi ya kiume imezagaa. Katika riwaya ya *Kidagaa Kimemwozea* mwanamke amepewa nafasi chanya na hasi. Mwanamke ni mtu mwenye huruma. Haya yanadhihirishwa na Bi Zuhura, alionekana kuwa na huruma kwa watu kwa mfano, alimhurumia DJ Bob baada ya kungatwa na mbwa. Alikuwa akiwasaidia Amani na Imani kwa siri ili waweze kumlea mtoto Uhuru. Imani pia ana huruma, alimwonea huruma mtoto Uhuru ndiyo maana aliamua kulea akishirikiana na Amani.

Ni mvumilivu, Dora alitimiza majukumu yake ya ulezi na kuwapenda wanawe waliokuwa walemavu. Alivumilia pia matusi ya Majisifu, ulevi wake na kutowajibika kwake. Uvumilivu unaonekana pia kwa Bi. Zuhura, alivumilia ukali na ukware wa Mtemi.

Mwanamke ni msaidizi. Anatakiwa apewe nafasi muhimu kama mwanamume katika jamii. Hili linadhihirishwa na Imani aliyekuwa na msimamo kamili na kushiriki katika harakati za kupata uhuru wa pili kutoka kwa wakoloni weusi, wanawake pia ni wazalendo. Tuliona jinsi walivyohudhuria sikukuu za Wazalendo wakiwemo vikongwe na waja wazito. Mwanamke amechorwa kama mkombozi, Imani alishirikiana bega kwa bega na Amani katika kuibadilisha jamii kimtazamo na kimatendo Aliukomboza umma wa Sokomoko kwa kuvunja imani potofu ya kutoyanywa maji ya mto Kiberenge.

Kwa upande ule mwingine mwanamke amechorwa kama chombo cha starehe. Mtemi alikuwa akijistarehesha na Lowela mwanafunzi wa shule ya Kinondani. Pia hana huruma, aliweza kumtelekeza mtoto mlangoni kwa Amani, mtoto aliyemzaa yeye mwenyewe. Katika

barua yake kwa Mtemi alikuwa anaringia umbo lake la kisichana na kumkashifu Bi Zuhura.

*“Je, kweli nalinganishika na yule ajuza wako mwenye manyama
tembweretembwere kama ya nguruwe?”* (uk. 105-106)

Dora alinyanyaswa kwa kuzaa watoto walemavu. Mwanamke anakumbwa na uonevu unaotokana na hali za kibayolojia ambazo hana uwezo nazo. Pia, Dora alituhumiwa na mwalimu Majisifu kuwa yeye ndiye chanzo cha kuzaa watoto walemavu. Mwalimu alifikiria kuwa mke wake yawezekana ndiye mwenye dhambi na laana. Kwa hivyo mzigo wote wa ulezi aliutupia mke wake.

UASI

Maudhui ya uasi yanajitokeza kupita kwa Madhubuti mwanawe Mtemi anayerudi masomoni kutoka Urusi. Madhubuti alionyesha dalili za uasi alipomwandikia babaye barua akiwa masomoni Urusi. Alielezea kutopendezwa na matendo na mienendo yake. Miongoni mwa mambo mengi barua yake ilisema yafuatatayo.

*“Naomba mradi wa kunitafutia ajira jeshini au popote usitishwe, sitaki
ajira ipatikanayo kwa mirungura au ushawishi wa kisiasa ...”* (uk 87 – 88).

Barua hii ilimuudhi sana Mtemi, aliona kuwa mwanawe ambaye amegharamika hadi kufikia chuo kikuu cha ng'ambo na ambaye ni tegemeo lake kuu, hana shukrani.

Madhubuti aliondoka pia kutoka kasri la Majununi la babake na kujiunga na Amani katika kibanda chake. Pia alibadilisha jina lake kutoka Madhubuti Nasaba Bora na kujiita Madhubuti Zuhura, Alikataa katakata uhusiano wowote na babake. Alitamani ajiue kinasaba na azaliwe upya. Alimlaumu na kumlaani babake wakati wa mazungumzo yake na Amani. Alisema, *“Mtemi ni mfano bora wa hawa wasaliti wanaoteketeza na kuyatatiza matumaini ya bara zima”* (uk 115)

Alikataa kabisa wazo la babake la kujiunga na jeshi na badala yake, alitafuta kazi yake mwenyewe huko Songoa, kazi ambayo haikuwa na mchango wa babake katika kuitafuta.

Mashaka alikataa mpango wa wazazi wake wa kumsomesha katika shule ya upili ya Nasaba Bora na anarudi kukaa nyumbani.

MADHARA YA ULEVI

Ulevi hupelekea mtu kutoelewana na wenzake, kutowajibika, kukosa heshima na kuonekana mjinga katika jamii. Yeyote anayeshiriki ulevi, hasa wa kupindukia, ana hatari ya kuhusishwa na sifa hizi mbaya zilizotajwa. Unywaji wa pombe katika jamii husababisha madhara mengi sana. Walevi hasa wale wenye madaraka maofisini hushindwa kutekeleza wajibu wao na hatimaye kufukuzwa kazi au kurudisha nyuma maendeleo ya jamii.

Kuna visa vingi vya ulevi katika riwaya na aghalabu vinahusishwa na Mwalimu Majisifu. Mwalimu alikuwa na kazi nyingi na nzuri sana kutokana na usomi wake. Aliwahi kuwa mkurugenzi wa idara ya forodha, aliwahi kuhudumu katika redio na televisheni ya Tomoko na kuwa mwenyekiti wa Baraza la Taifa na mhariri wa gazeti la Tomoko. Pia aliwahi kuwa mhadhiri wa chuo cha ualimu na mkurugenzi katika benki kuu ya Tomoko. Kutokana na ulevi wa pombe alijisahau kimajukumu na kuondolewa katika kazi kubwa na kubaki kuwa mwalimu tu.

Alikuwa amepata nafasi hizo kutokana na masomo yake. Alikuwa na shahada mbili alizozipata huko ngambo. Alipofika alisifiwa sana kama mzalendo halisi. Yeye hakubaki huko ngambo kama wanatomoko wengine.

Sifa hizi zote ziliondolewa kutokana na tabia yake ya kulewa chakari.

Mtemi alimlaumu kwa kulewa na kulala mtaroni siku ya sherehe ya sikukuu ya Wazalendo. Alikuwa amemwachia bibi yake mzigo wote wa kuwalea watoto wao.

Alikataa kunywa chai aliyoandaliwa na Bi Zuhura shemejiye kwa sababu hakuwa na hamu na chai. Hamu yake ilikuwa ni pombe tu.

Pamoja na ulevi wa pombe pia panajitokeza uraibu wa bangi. Ben Bella ana uraibu wa bangi na mara nyingi alishikwa na kufungwa. Aidha, Gadafi alifungwa kwa ajili ya utumizi wa mihadarati.

UJAMAA

Maudhui ya ujamaa yanadhihirika kupitia Madhubuti ambaye alisomea Urusi. Urusi ndiyo nchi iliyokuwa na mfumo na ukomunisti. Madhubuti hakupendezwa na mienendo ya baba yake ya kunyakua na kuhodhi mali bali alipendelea kuleta mapinduzi ambayo yangeangamiza ubinafsi na ubepari na kuanzisha ujamaa. Vitendo vya Amani vinadhihiriaha mielekeo ya kiujamaa. Amani aliporejeshewa shamba la Majununi hakulitwaa na kulihodhi peke yake. Badala yake alilikatakata vipande vipande na kugawia watu waliohitaji.

Alimpa Madhubuti ekari hamsini, naye Madhubuti alikatakata vipande vipande na kugawia maskini. Alimpa Matuko Weye jumba la Majununi naye akabaki katika kibanda. Alipoanza mradi wa nyumba yake, watu wote walishirikiana kumsaidia na baada ya muda mfupi, nyumba ilikwisha. Mifano hii ni dhihirisho ya mielekeo ya kiujamaa ambayo husisitiza ushirikiano kinyume cha ukapitalisti ambao hupalilia ubinafsi

TAMAA

Maudhui ya tamaa yanapatikana kupitia Mtemi Nasaba Bora na Mwalimu Majisifu. Mtemi alikuwa na tamaa ya mali ndiposa aliwanyanganya watu ardhi ili ajinufaishe. Hali hii ndiyo iliyomfanya Mtemi afanye mkakati wa kuwaua Chichiri Hamadi na mwanawe Yusufu ili kunyakua ardhi. Alikuwa na tamaa ya kuheshimiwa kupita kiasi. Jina lake lilitumiwa Maksudi katika huduma mbalimbali za kijamii kama vile zahanati, daraja, shule na alikuwa na mpango

wa kubadilisha mto Kiberenge. Pia alikuwa na tamaa ya kimwili. Mara nyingi alimdanganya mkewe kwamba anaenda kushughulikia migogoro ya shamba lakini kiuhalisia alikuwa na macho ya nje. Alikuwa na mpenzi kwa jina Lowela na hata alimpa shamba alilonyanganya mjane-mama yake Imani. Alimtamani msichana mlemavu katika matwana. Alijaribu kumshawishi awe rafiki yake. Alibadilisha nia yake alipogundua ulemavu wake.

Mwalimu Majisifu naye alikuwa mtu wa kupenda sifa kupindukia. Hali hiyo ndiyo iliyopelekea kutafuta kujenga jina kwa kuiba miswada ya wenyewe na kuwahadaa kuwa ilikataliwa. Alichapisha riwaya ya *Kidagaa Kimemwozea* ingawa haikuwa yake ili apate sifa. Yeye na Mtemi Nasaba walijutia baadaye tamaa zao na ndipo ukweli wa methali tamaa mbele mauti nyuma ukadhihirika.

UTU

Utu maana yake ni hali ya huruma na kumjali binadamu mwenzake kama wewe mwenyewe. Kile usichopenda kutendewa hakitendi kwa mwenzako. Kuna mifano mingi ya utu katika *Kidagaa Kimemwozea*.

Mwalimu Majisifu baada ya kuaibika katika Chuo Kikuu cha Mkokotoni na kujifunza kutokana na matendo mema ya Imani alianza kuwa na utu. Alianza kuwahurumia watu wote walioonewa naye kama Imani.Amani, Dora na wote walioteseka kwa njia moja au nyingine kutokana na uovu wake,

Bi Zuhura alikuwa na huruma na utu. Aliwahurumia wafanyikazi wake na kutamani kuwasaidia ingawa mume wake hakumuunga mkono katika suala hilo la utu. Alitaka sana kumsaidia DJ Bob kwa kumpeleka hospitali pale alipongatwa na mbwa Jimmy. Alimhurumia mama aliyekuwa akijifungua njiani wakati alitoka kwenye sherehe za Wazalendo. Alitaka Mtemi asimame wampe

msaada. Mtemi alikataa ombi hilo katakata. Alimhurumia mtoto Uhuru akataka kumlea lakini mume wake alikataa. Pamoja na kukataliwa na mume wake bado aliendelea kutoa chupa za maziwa kwa siri ili Amani na Imani waweze kumtunza mtoto. Imani alionyesha utu wa hali ya juu alipowatunza watoto taahira wa Dora. Aliwapenda na kuwathamini, aidha alionyesha utu zaidi alipoenda kuishi na Amani ili amsaidie kulea mtoto Uhuru. Baada ya kifo cha Uhuru alirejea kwa Dora na kuendelea na kazi.

DJ Bob alikuwa na utu, alimtafuta Imani ili amjulishe kuhusu ugonjwa wa mtoto Uhuru. DJ ndiye aliyewapeleka Amani na Imani kwa Mtemi na Mwalimu ili wakapate ajira. Utu wake ndio uliomfanya Maozi amchukue kama mwanawe.

Madhubuti anaonyesha utu kwa kupinga maovu yote ya baba yake kwa kinywa kipana. Amani naye anaonyesha utu kwa kumpa DJ Bob Shati baada ya kaptula yake kuliwa na fahali. Waliishi na Imani katika chumba kimoja na hakuwahi kumkosea heshima yake kama msichana. Alimheshimu sana. Baada ya kupata shamba lake aliligawanya visehemu na kuwapa waliohitaji.

UKOSEFU WA HAKI

Nchi ya Tomoko ilikuwa na watu wengi ambao hawakutendewa haki. Katika nchi yenye ukatili, kula rushwa, uonevu na kila aina ya uovu, maadili ni kitu adimu sana. Amani anayadhihirisha haya kwa kusema,

*“hata haramu huhalalishwa, ati. Haramu ngapi
zimehalalishwa? Chungu nzima.” (uk. 6).*

Katika nchi yenye sifa kama hizi wakati mwingine hata kuuu watu wengine huhalalishwa hutegemea mtendaji ni nani na mtendwa ni nani. Wanasokomoko na watomoko kwa ujumla walikuwa na kiu ya haki. Nasaba Bora alikuwa akiua na kuchukua mali ya wanajamii bila aibu

wala hofu yoyote. Aliamrisha askari wake kuwaweka Amani na Imani mahabusu bila kosa. Pia Amani alizingiziwa mtoto asiye wake kwa sababu ya uadimu wa haki.

Mwalimu Majisifu aliiba haki ya Amani kwa kumwibia mswada wa kitabu na kukimiliki yeye. Alipata sifa siziso zake na hivyo, kuchukua haki ya Amani. Aliwanyima haki watoto wa shule haki ya kufundishwa. Hata Mashaka alimlalamikia. Alishindwa kutoa mwelekeo mzuri.

Wananchi walinyimwa haki ya kuwa na huduma bora za afya. Hospitali ilikuwa ndogo hivyo kukawa na msongamano wa wagonjwa wa kila aina. Wauguzi walimnyima mtoto Uhuru haki ya matibabu naye akafariki.

USHIRIKIANO

Ushirikiano ni jambo muhimu sana katika jamii kwa kuwa huletea watu ufanisi. Katika *Kidagaa Kimemwozea* suala la ushirikiano ni muhimu sana kwa sababu ni kutokana nalo ndipo tumewaona wanajamii wakijinasua kutokana na ukoloni mamboleo. Amani na Imani wanapokutana kisadfa kwenye ukingo wa ziwa Mawewa, unachipuka ushirikiano unaowaongoza kupitia hatua tofauti maishani mwao, hatua ambazo zinawakomaza na kuwapelekea hatua yao ya mwisho ya ufanisi. Pia Amani na Madhubuti wanapokutana wanaanza ushirikiano mara hiyohiyo na ni kupitia ushirikiano huu ndipo wanaweza kuiokoa jamii kutokana na uongozi mwovu.

Walakini, pia, kuna ushirikiano wa mizengwe unaokuwa na matokeo mabaya kwa jamii na hatuna budi kuutaja. Mtemi Nasaba anawashika mikononi wahudumu wa idara tofauti za utawala kama vile mahakimu, askari, mawakili, madaktari na kadhalika ambao aliwahonga ili wasimtambue kwa mabaya anayotenda. Kupitia ushirikiano huu anafaulu kuwaangamiza na kuwataabisha watu wengine huku akinyakua mali yao. Lakini kwa vyovyote vile sharti watu wote washirikiane ili tupate ufanisi.

UMUHIMU WA MABADILIKO

Katika maisha ya kijamii mabadiliko chanya yanatakiwa sana hasa pale jamii inapokuwa haisongi mbele. Baada ya jumuiya ya Sokomoko kujikomboa kutokana na utawala wa wakoloni wazungu, bado walijitokeza “wakoloni” wengine wa kiafrika kama Nasaba Bora na viongozi wengine wachache. Hawa walikuwa vizuizi vikubwa vya kufurahia matunda ya uhuru. Hali hii inaibua wapiganaji wa silaha zisizo bunduki. Watu kama Amani, Imani, Madhubuti walichangia sana kuleta mabadiliko chanya katika jamii ya wanasokomoko.

Madhubuti alishirikiana na Amani kuweka mikakati ya kuuangusha utawala wenye dhuluma na kila aina ya uonevu ili wananchi wapate uhuru kamili. Alipokuwa Urusi alimkataza baba yake kuendelea na mikakati ya kumtafutia kazi nyingine. Alitaka kuleta mabadiliko katika upataji ajira. Ajira zisitolewe kwa upendeleo. Ni vyema kuvunja mipaka ya kinasaba, kitabaka, kikabila na kadhallika kama alivyofanya Madhubuti ili mabadiliko kamili yapatikane.

WAHUSIKA KATIKA KIDAGAA KIMEMWOZEA

WAHUSIKA WAKUU

MTEMI NASABA BORA.

Ni mmoja kati ya wahusika wakuu katika riwaya ya *Kidagaa Kimemwozea*. Ni mtemi wa Sokomoko katika nchi ya Tomoko. Alipewa cheo kwa kupendelewa na Mudir wa wilaya kwa kuwa walikuwa wa ukoo mmoja. Ni mume wake Bi Zuhura na baba wa Madhubuti na Mashaka ana sifa nyingi zinazomtambulisha.

Awali kabisa, yeye ni mnyakuzi, Anatua mali ya watu kwa ukatili na hila. Aliwapangia mauti Chichiri Hamadi na mjane wa mwinyi Hatibu yaani mama Imani. Alihofu upinzani kutoka kwa Yusufu, mwanawe Chichiri Hamadi na akamsingizia kuwa muuaji wa babake na hivyo kuisha kumfunga gereza bila hatia. Masaibu ya hawa watu yalimpa fursa ya kunyakua mali yao pasipo

pingamizi. Unyakuzi unamletea sifa mbaya katika jamii yake na kusababisha upinzani mkali dhidi yake.

Mtemi ni mkatili mipango ya mauaji na mateso aliyopanga inadhihirisha kauli hii. Alipomvumania Amani katika chumba chake cha kulala wakiwa na Bi Zuhura aliweza kumpiga kwa bato la bunduki kisha kumchoma kisu chenye makali kuwili. Baadaye alienda kumtupa kando ya mto kwa kudhani amemua. Pia alijua wazi asili ya mtoto Uhuru, alivyomtupa na hakutaka kumwauni badala yake aliweka mzigo wa kumlea kwa mfanyi kazi wake Amani. Ukatili wake unadhirika pia pale alipomfunga paka aliyekula kitoweo chake katika gari lake na kumkokota barabarani. Alimkokota kwa gari hadi akafa na kumung'unyuka nyama yote ya mwili. (uk. 23).

Pamoja na haya, yeye pia hana utu, kwa mfano, wakati alipotoka kwenye sherehe ya sikukuu ya Wazalendo, alimkuta mjamzito mmoja akijifungua peke yake na hakutoa msaada wowote. Hata alimkataza Bi. Zuhura amsaidie.

Alimtaliki mke wake mwaminifu bila huruma. Hakumpa nafasi ya kujitetea. Jibwa lake jimmy lilipomshambulia Bob DJ, Mtemi hakujali, aliona kuwa ni halali yake badala ya kumsaidia. Kitendo cha kumpiga Amani hadi alipozimia na baadaye kumchoma kisu tumboni ni dhihirisho la kukosa utu. Hakumhurumia mtoto Uhuru alipotekelezwa mlangoni mwa mchungaji wake.

Mtemi anadhihirika kama mhusika asiyeheshimu taasisi ya ndoa. Japo ana bibi mpole anayemheshimu, yeye humla kivuli na kuendelea kukutana na mahawara wake akisingizia kuwa aenda kutatua matatizo au migororo ya “mashamba” huko nje. Mtoto Uhuru ni matokeo ya kuzini kwake na Lowela binti Maozi. Uzinifu wake unamharibia sifa mbali na kufanya bibi yake atatizike na kuona anapuuzwa. Mwishowe, ukware, japo sio moja kwa moja, unamfanya Mtemi amtaliki mkewe kwa kumshuku kutokuwa mwaminifu.

Mtemi ni mtu bahili alikuwa na mamlaka makubwa na alimiliki pesa nyingi lakini hakutaka kutumia, fedha kulitengeneza gari lake. Ni kutokana na ubahili huu ndiposa alishindwa kabisa kulitengenezwa na kurirekebisha na mara kwa mara lilizidi lisukumwe ndipo liwake (uk 50). Alishindwa pia kutunza makochi ya nyumba yake. Amani na Imani walipoingia nyumba yake kwa mara ya kwanza waligundua yalikuwa makuu kuu.

*“ Walikakaa kwa makochi makongwe.....Yaliyokatikakatika
na kujaa vumbi tele.(uk23) paka aliyekula nyama yake ya nguruwe
alimwadhibu vikali sana.*

Ni mtu mpenda sifa kwa sababu taasisi nyingi katika Sokomoko zilipewa jina la Mtemi. Mifano ni uwanja wa Nasaba Bora, Zahanati ya Nasaba Bora, shule ya upili ya Nasaba Bora, shule ya msingi ya Nasaba Bora, daraja la Nasaba Bora na kadhalika.

Alipenda sana habari zinazomhusu ziandikwe kwenye magazeti ili kujipatia sifa ingawa hakustahili kusifiwa. Siku moja baada ya sherehe za siku kuu ya wazalendo, Mtemi alitambua kuwa gazeti la Tomoko leo halikuwa na picha na habari kumhusu, jambo hili lilimghabisha na kumfanya alikunje na kulitupa kwenye kapu la taka. (uk.87-88). Kwa hivyo alipenda sana sifa na kutaka kuogopwa na kuabudiwa kama Mungu.

Mtemi ni mfisadi, kwanza alikuwa akitumia madaraka yake vibaya mno. Alikuwa mla na mtoa rushwa. Alihonga majaji, polisi na wengineo ili Yusufu afungwe maisha. Ingawa Yusufu hakuwa na hatia. (uk 13) Aidha alihonga maafisa wa jeshi ili mwanawe Madhubuti apate kazi bila kufanya mahojiano.

Alikuwa ni dikteta na akiamuru jambo hakuna aliyekuwa akimpinga *“neni lake lilikuwa kama sheria”* Watu walilazimishwa kuhudhuria sherehe ingawa hawakuelewa hotuba yake kwa maana alikuwa akitumia lugha ya Kiingereza. Askari waliazimia kumwadhibu Imani kwa kukataa kuhudhuria sherehe hizo. Aliamuru askari wamtoe mama Imani shambani mwake kinyume cha

sheria. Pia Amani na Imani walipokuwa mahabusu alitoa amri wapigwe. Alikaripia watu vibaya na maneno yake makali. Kwa ukali wake akiamua kitu, ilibidi mkewe Zuhura afuate bila pingamizi.

Mtemi hakutunza mazingirra na hata hakuona umuhimu wake. Alishindwa kutunza shamba alilonyakua kwa Chichiri Hamadi. Unyakuzi wa shamba lile ulikuwa ni wa kujilikimbiza mali tele na ulidhamiriwa kumfanya achomoze mbele ya watu kama mtu mashuhuri. Mandhari yake yalikuwa si nadhifu yakilinganishwa na mandhari ya wakati wa majununi. Mabomba ya maji yalikauka na ilibidi ng'ombe wapelekwe mtoni. Wakati wa Majununi mabomba na mifereji ya maji ilikuwa na maji safi ya kunywewa na ngombe.

Alikuwa na madharau yasiyo kifani. Amani, DJ na Imani walipoenda kwake kutafuta kazi aliwabeza ifuatavyo:

“Mheshimiwa mtemi alipoyasikia majibwa yale yanabweka, akatazama upande wa langoni, kawaona vijana watatu, wavulana wawili namsichana mmoja. Walikuwa ni Amani, Imani na DJ kawaangalia kwa bezo na dharau, uso umepiga mapeto kipajani. Walipokuwa karibu naye akauliza, “mwataka nini?”

Pia wakati alipowahutubia watu kwenye sherehe za Wazalendo aliwaona kama vinyangarika.

Mtemi ni mbinafsi, hii ilidhihirika wakati mwanawe madhubuti alipopata fursa ya kuenda kusomea Urusi, alilazimisha watu kumtolea mchango wa pesa za kumsomesha huko. Yeye alikuwa na pesa za kutosha lakini alitaka tu kunyanyasa wanasokomoko. Pia pale ambapo alinyakuwa mali ya watu na kumfanya ajilimbikize mali tele yeye binafsi huku watu wengine wakiteseka. Kukataa kuwasaidia watu katika gari lake haja inapotokea kunamdokeza kuwa mtu mbinafsi mno. Mtemi alijutia maisha yake baada ya kugundua uovu wote alioutenda kwa watu mbalimbali hasa kwa kuwapokonya wanyonge haki zao, Mwishoni alitubu na kujiona kuwa hafai kuishi. Alimwambia Amani, *“Nipige risasi nife”* (uk 147). Mwishowe alijinyonga kwenye mti wa mkuyu.

*“... walipokikuta kimba cha mtu kimeoza na kuozeana
kikininginia kama bembea mkuyuni, (uk 159)*

Mtemi ni kielelezo cha uongozi mbaya anawakilisha viongozi wa Kiafrika ambao wanajisahau baada ya kuwa viongozi. Ni kielelezo cha viongozi Waafrika waliorithi maovu ya wakoloni na kuyatenda kwa Waafrika wenzao. Uongozi wao ni mbaya zaidi hata kuliko wa wakoloni. Ametumiwa kuangazia ukweli kuwa viongozi kama hawa wanastahili kung’olewa madarakani haraka iwezekanavyo. Anaonyesha njia ambazo viongozi waovu wanazotumia kulimbikizia mali. Tamaa hii ya kujilimbikizia mali ndio inaletea watu balaa.

AMANI

Amani ndiye mhusika mkuu wa pili baada ya Mtemi Nasaba Bora. Yeye ndiye mhusika nguli kulingana na maoni yetu. Ni nguli kwa sababu anatelea masilahi ya wengi, anawakilisha matendo mema na ni shujaa. Huyu ni kijana wa kiume mwenye umri wa miaka ishirini na nne. Ni yatima na alikuwa mkazi wa Ulitima. Alikuwa na matatizo mengi na hivo aliamua kuhama Ulitima na kukimbilia Sokomoko ili kuisaka haki yake kuhusu mswada wake ulioibiwa na pia kutaka kutetea uhuru wa amu yake Yusuf aliyefungwa bila hatia. Alikuwa mjukuu wa Chirchiri Hamadi. Hamadi aliuawa na Mtemi Nasaba Bora ili achukue kasri na shamba lake. Ni mpwa wa Yusuf Hamadi.

Amani ni mtu mvumilivu mno. Uvumilivu wake unadhihirika vizuri pale anapotambua kupitia kwa Yusuf amu yake kuwa Mtemi Nasaba Bora ndiye kiini cha matatizo ya jamii yao. Kasha alianzisha uchunguzi wa polepole. Alienda kufanya kazi ya kuchunga ng’ombe ndiposa akapata fursa nzuri ya uchunguzi mpaka alipothibitisha kuwa Mtemi kweli ana hatimiliki ya shamba lao, majununi, na aliichukua hio hatimiliki na zingine. Pia, akiwa katika Chuo Kikuu kabla ya kufungwa, aliweza kusoma kitabu *Kidagaa Kimemwozea* na ikamjia kuwa ni kitabu kutokana na mswada wake uliokataliwa na kampuni ya uchapishaji. Alianza kufuatilia polepole mpaka alipoishia katika maktaba ya Mwalimu Majisifu na kumfanya aeleze asili ya kitabu hicho.

Alitambua kuwa Majisifu aliiba mswada wake na hakuanzisha ugomvi alivumilia tu. Amani alifungwa akiwa katika chuo kikuu kwa kusingiziwa uchochezi.

Baada ya kupata mali yao aliamua kurudi chuoni kwa kuwa hakuwa amekamilisha elimu yake. Hakuwa na haraka ya kumuoa Imani sahibu wake wa siku nyingi. Ni mtu mwenye huruma. Alimhurumia sana mtoto Uhuru ndiyo maana alikubali kumlea baada ya kutekelezwa mlangoni kwenye kibanda chake. Pia alimpatia shati BobDJ baada ya kaptula kutafunwa na fahali (uk. 8) Ni mfanyakazi shupavu na mwenye bidii. Alitia bidii kwa kazi yake ya kukama ngombe na akathaminiwa na Bi, Zuhura.

Amani ni mtu asiye na tamaa ya mali na mamlaka na tena ni mkarimu alipopata shamba la Majununi (ekari 270) baada ya kumshinda Mtemi Nasaba hakufurahi na kulihidhi peke yake. Alilikatakata vipande vipande na kugawia watu waliomsaidia na pia wahitaji wengine. Pia alipolitwa kasri la Majununi, hakujisifu kwa utajiri na fahari badala yake alilipa Matuko Weye, Mzee aliyepigania malkia wa Uingereza na hakulipwa chochote. Yeye aliendelea kuishi katika kibanda alimokuwa akiishi wakati wa Mtemi Nasaba Bora. Baadaye aliweza kujijengea nyumba yenye vyumba vinne.

Amani hakupenda kueleza mambao yake binafsi na kwa hivyo alikuwa msiri mno. Licha ya sahibu yake Imani kumrai amweleze asili yake Amani hakumweleza na alimficha kuhusu usuli wake. Hakumweleza sababu ya kutupa mswada hadi mwishoni kabisa. Aidha, baada ya kufika Sokomoko, Amani anahifadhi siri nyingi, Kwa mfano, hakuonyesha mtu yeyote kuwa:

Alimshuku Mtemi kuwa ana hodhi hatimiliki za mashamba ya watu, alimshuku Majisifu kwa kuiba na kuchapisha kazi yake *Kidagaa Kimemwozea* , alikuwa amesoma hadi chuo kikuu na alikuwa na elimu ya kiwango cha juu. Hata hakumwambia Madhubuti ni mmiliki wa shamba la Majununi na vilivyomo vyote.

Ni mwaminifu, yeye alitokea kuwa rafiki mwaminifu kabisa wa Imani. Walitoka naye karibu na ziwa Mawewa hadi Sokomoko halafu walienda kushirikiana wakiwa katika ajira tofauti. Walipendana kusaidiana kama ndugu. Walikaa na Imani chumba kimoja na akamheshimu kama “dada” ingawa hakumjua ndewe wala sikio. Watu wengi waliamini kuwa hao wawili ni ndugu. Amani pia alikuwa rafiki mwaminifu kwa Madhubuti, DJ Bob, Matuko Weye na wengine. Urafiki wake na Madhubuti ulimfanya ahame kutoka kasri la babake hadi katika kibanda cha Amani. Urafiki huo ndio uliopelekea kutambuliwa siri kuu za Mtemi na kwa hivyo kuleta mabadiliko makubwa katika jamii. Urafiki wake na Matuko Weye ulidhibitikia korokoroni walipowekwa na Mtemi.

Amani ni mwenye mapenzi ya kweli. Alimpenda Imani kwa dhati. Walivumiliana kwa kila hali; kwa mfano, baada ya kulazimiziwa mtoto wa Lowela aliamua kumchukua akijua kuwa watasaidiana na Imani kumlea.

Alimpenda sana mama yake kwa hivyo suala la kushindwa kumzika lilimtia majonzi makuu. Hakuweza kuhudhuria mazishi yake kwa kuwa alikuwa kifungoni. Alifungwa mika mitano bila kosa. Alijitahidi kumtengenezea chapati Bob DJ akiwa hospitalini. Huku ni kujitolea mno kwani alikuwa fukara.

Amani anasifa ya usamehevu, alimsamehe Nasaba Bora kwa uovu wote aliomtendea. Pia, alimwomba msamaha wakati Gaddafi alipotaka kumuangamiza.

“una bahati kama mtende, kama rafiki yangu Amani asingaliniambia nikuache ungalikuwa marehemu sasa.” (uk. 146).

Aidha aliwasamehe wale wanafunzi waliomwonea wivu kisha akafungwa. Alimsamehe mwalimu Majisifu kwa kuiba mswada wake.

Ni mtimizaji wa ahadi kwa sababu yale aliyomwahidi DJ Bob aliyatekeleza baada ya kupata mali. Aidha waliahidiana na Imani kuoana na walifunga ndoa baadaye.

Amani alileta ukombozi wa Sokomoko baada ya kushirikiana na Madhubuti mtoto wa Mtemi. Madhubuti alikuwa na tumaini kubwa kwake na alimthamini kuliko baba yake. Alikuwa mpiganiaji haki za wanyonge, kwa mfano alipambana ili amu yake Yusufu afunguliwe kutoka jela. Aidha alizuia mashamba ya Nasaba Bora kuuzwa na madalali alipotoa hati miliki halali za wenye mashamba hayo.

Amani ni kielelezo cha kizazi kipya ambacho kinafaa kuwa mbegu ya ukombozi na mabadiliko katika jamii. Alitumika kama nyenzo ya kufumbua mafumbo katika riwaya hii. Ni kupitia kwake ndiposa tumeweza kukitegua kitendawili cha *Kidagaa Kimemwozea* nani na ni kwa nini. Ni kupitia kwake ndio tumetambua kwamba uvumilivu, bidii na ari huzaa matunda mema. Pia, kupitia kwake tumejifunza baadhi ya matatizo yanayowakumba waja na umuhimu wa kuwa mwenye subira ili kuyatatua. Ni kielelezo cha urafiki wa dhati na utu.

WAHUSIKA WASAIDIZI

MWALIMU MAJISIFU MAJIMAREFU

Ni nduguye Mtemi Nasaba Bora. Ni mume wa Dora. Alifunza katika shule ya upili ya Nasaba Bora. Majisifu ni mtu aliyependa sifa na pia kujisifu. Bibi yake Dora alipomwita mzembe alikasirika na kujisifu kuwa yeye ni mwandishi mashuhuri. *“I am a writer of distinction.”* (uk.44) alijiita Shakespeare wa Afrika. Alipotembelewa na mwanafunzi wake Mashaka, alimweleza yafuatayo:

*“hapana, mimi ndiye mwandishi bora zaidi katika Afrika na
miongoni mwa wale bora zaidi ulimwenguni, au sio?”* (uk. 48)

Haya majisifu yake hayana msingi dhabiti kwa vile ilihidhirika baadaye kuwa alikuwa mwizi wa makala ya mwandishi mwingine. Kwa hivyo hakuwa mbunifu kama alivyodai. Mwalimu Majisifu ni mlevi wa kupindukia. Alilewa mpaka akasahau majukumu yake kama mume na pia

kama mwaajiriwa. Alilewa mpaka akavuliwa madaraka. Mara nyingi alipatikana akiwa mlevi hoi, hajifai na wakati mwingine alianguka mitaroni. Alipomtembelea ndugu yake Mtemi siku moja baada ya sherehe za sikukuu ya Wazalendo alikuwa mlevi na shemejiye alipompa chai, Majisifu hakuinywa kwa vile alizoea pombe mpaka hakuwa na hamu ya chai (uk 95).

Alipoachana na nduguye baada ya ugomvi kuhusu ulevi, hakuenda shuleni alienda ulevini, pia alikataa chai aliyopika bibi yake Dora, Mashaka alipowatembelea. Sababu ni ile ile, ulevi ulimfanya asitekeleze kazi yake vizuri kama vile kuikimu jamii yake, kufunza shuleni na pia uliishusha heshima yake. Pia, ni mojawapo ya sababu zilizofanya ahasimiane na nduguye, aliposhauriwa apunguze. Aliiba mswada wa Amani wa *Kidagaa Kimemwozea* kwa hivyo ni mtu mdanganyifu. Hakuandika kitabu kile. Alipopewa mswada wa “*Kidagaa Kimemwozea*” aliutolesha nakala na akaiweka. Halafu aliurudisha mswada asilia kwa Amani akidai ati ni mbaya na haungeweza kuchapishwa kuwa kitabu. Amani alipata mswada wake uliorudishwa. Hakujuu kuwa Majisifu alitoa nakala naye aliusoma na kuutupa katika ziwa Mawewa. Baadaye mwalimu alichukua nakala ya muswada huo na kutuma kwa kampuni nyingine na kuuchapisha kama kazi yake, kumbe sivyo. Hili lilidhihirika wakati alipopewa fursa ya kutoa mhadhara huko Mkokotoni kuhusu hicho kitabu alishindwa kabisa na kuaibika mbele ya umma.

Alikuwa mtu asiye na utu kwani alifikiria hata kuwatupa watoto wake mapacha majini kwa sababu walizaliwa viwete. Hakumsaidia Dora mkewe katika ulezi wa watoto punguani na walemavu aliokuwa nao. Alihisi uchungu kwa kupata watoto walemavu na aliwachukia mno. Badala yake alihusudu watu wengine waliokuwa na watoto wazima, wasio na ulemavu wowote. Aliwaita kuwa ni ‘masimbi na mashaza’ yaani mabaki yasiyo na maana. Alimchukia mkewe kwa kumzalia watoto wale na alimlaumu Mungu kwa kupata watoto walemavu na taahira. Aliwachukia watoto wake kabisa na hakuwaona kama binadamu.

Majisifu ni mtu mtukanifu. Alikuwa ni karakana ya matusi. Dora alipojaribu kumweleza

kuhusu jukumu lake, alimkaripia kwa lugha isiyofaa, “*Bloody Bastard*” (uk 44). Dora alipomwambia kuwa siri zake zitajulikana, alimkemea na kumwita bwege. (uk 45) alimdhalilisha mkewe na hakumthamini hata kidogo.

Ni mkosoaji mkuu, mtu alipoongea lugha isiyofuata kanuni za kisarufi alimkosoa moja kwa moja. Ni mzingativu wa Kiswahili fasaha. Shida ilikuwa kukosoa wengine ilhali alishindwa kukosoa udhaifu wake. Hata hivyo alikuwa msanii na mwimbaji wa taarabu.

Baadaye Mwalimu alibadilika na kuwa mwenye huruma. Labda kisa cha kuaibika katika chuo kikuu cha Mkokotoni kilimfanya abadilike na akawa na utu. Alianza kuwaonea watu walioteseka huruma. Kwa mfano, alimwonea Amani huruma na akamtembelea hospitalini. Pia alipotoka hospitalini alimweka katika mji wake na akampa kijakazi wake, Imani kumtunza hadi atakapopata nafuu. Aliwapenda watoto wake na akaanza kuwathamini.

Mwalimu Majisifu ndiye asili ya fumbo la *Kidagaa Kimewozea*. Kupitia kwake tunaelewa matatizo ya waandishi wa vitabu ambayo ni maudhui makuu kitabuni. Maudhui ya ulevi na shida zake yanadhihirika kwake. Na kwamba uraibu wa pombe huleta madhara na kushusha hadhi ya mtu. Anatumfanya tutambue kuwa binadamu hukumbwa na matatizo tofauti, baadhi ya kujiletea na mengine ya mazingira.

IMANI

Imani ni msichana wa miaka kumi na nne na alikuwa yatima. Ni bintiye Mwinyihatibu Mtembezi na dadao Oscar Kambona (Gaddafi) na Chwechwe Makweche (Horsepower). Alinusurika kifo baada ya nyumba yao kuteketezwa moto na askari wa Nasaba Bora waliotaka kulipora shamba lao. Baada ya hilo aliamua kujitosa ziwani. Alikuwa amekata tamaa na alitaka kukatiza maisha yake kutokana na maovu aliyotendewa. Baada ya kukutana na Amani kisdafa alibatilisha nia yake.

Kama Amani, alidhihirika kuwa mvumilivu. Tangu walipokutana ukingoni mwa ziwa Mawewa hata walipokaa Sokomoko. Walipitia katika changamoto tele na wakazikabili kishujaa. Uvumilivu wake ulipata jaribio shadidi hasa alipokuwa kijakazi kwa Mwalimu Majisifu. Mbali na kazi za kawaida za nyumba, alipandikizwa mzigo wa kuwalea watoto wasiojiweza wa familia hiyo wawili wao walikuwa akili punguani na walienda haja ndogo na kubwa palepale na wawili hawangeweza kutembea. Ijapokuwa ni kazi ya kinyaa, Imani aliifanya kwa mapenzi na moyo wake wote mpaka akaishia kupendwa na Dora, mkewe Majisifu, Ama kwa kweli, hapo palikuwa na kujitolea kwingi na kuwa na moyo wa dhati na uvumilivu.

Imani ni msichana mwenye bidii. Alifanya kazi yake kwa Majisifu kwa bidii kubwa mpaka Dora na Majisifu walimpenda. Yeye hakuchoshwa na kazi ya kinyaa ya kuwatunza watoto walemavu, kwa hivyo hakukimbia, baada ya muda mfupi kama wafanyi kazi wengine. Aidha, bidii yake ilidhihirika wazi alipohamia kwa Amani kwa muda ili kumtunza mtoto Uhuru. Wakati huo Dora alipata matatizo mengi mpaka akamlilia Imani ili arudi haraka. Pia, bidii hiyo ilidhihirika wakati Mwalimu Majisifu alipodai afunguliwe kutoka katika seli ili aendelee kumsaidia Dora. Kwa hivyo, alikuwa mchapakazi na mwenye idili na ari kazini.

Ni msichana mwenye huruma na Imani. Hili lilidhihirika wakati alipokubali kumtunza mtoto Uhuru kana kwamba yeye ndiye mama yake halisi, kumbe sivyo, pia alimhudumia na kumtunza Amani alipokuwa mgonjwa kama kwamba ni mwanawe au nduguye, kumbe sivyo. Amani alipokuwa mgonjwa bila fahamu hospitalini, Imani alimtaazama na kumhurumia hata akadondokwa na machozi. Alienda kila siku kumwona hospitalini licha ya kazi tele kwa Mwalimu Majisifu. Aidha alimtembelea DJ Bob hospitalini baada ya kuumwa na mbwa. Aliwapenda walemavu kama watu wengine. Hii iliwafunza watu wengine waliokuwa wabaguzi kama Mwalimu Majisifu.

Imani ni mwenye maadili au malezi bora. Aliishi na Amani pamoja wakati wote na hakujiingiza kwenye upotovu wa vijana. Alimtii Dora na kuishi naye vyema kabisa. Uadilifu wake ulichangia kumbadilisha Mwalimu Majisifu mwajiri wake.

Alijitokeza kuwa jasiri au shupavu wakati alidhamiria kuishi peke yake nyumbani mwao baada ya kifo cha mama yake na nduguye kutoweka. Pia alimwelezea Majisifu kuhusu wizi wa kitaaluma bila kuhofia. Aidha, alimtaka Amani afanye maamuzi kuhusu kufunga ndoa baina yao baada ya ufanisi wao.

Imani ni mwenye hekima. Alimshauri Oscar Kambona aache kumtafuta Mtemi na badala yake arudi Baraka akaishi na Chwechwe Makweche kakaye mcheza mpira na aliyekuwa amevunjika fupa la mguu.

Imani ni kiwakilishi cha vijana wa kike waletao mabadiliko chanya katika jamii katika Nyanja mbalimbali. Aidha, ni kielelezo cha vijana wenye maadili ya kuigwa. Ana sifa za huruma, ujasiri, heshima, uzalendo na upendo. Anatusaidia kuelewa usumbufu wa mwanamke katika jamii. Ni kielelezo cha mwenendo wa kusuluhia katika jamii, yaani kuepuka upotovu wa aina yoyote. Pia ni kielelezo cha mapenzi kwa binadamu wengine, pamoja na uvumilivu. Kupitia kwake tunaona kuwa hakuna faida ya kujinyonga ati kwamba umezongwa na kusongwa na matatizo, vumilia na utafute njia za kuyakabili kwa vile zipo. Uvumilivu huzaa matunda mema. Ni kielelezo cha imani ya waadilifu kuwa kazi ni kazi.

MADHUBUTI

Madhubuti ni mwanawe Mtemi Nasaba Bora. Alikuwa kifungua mimba. Alikuwa kaka yake Mashaka. Alipelekwa Urusi kwa masomo ya juu. Baada ya masomo alirejea Tomoko. Yeye ni mpiganiaji wa haki za wanyonge na aliupinga vikali unyanyasaji wa baba yake.

Alikuwa mwasi, alimwasi babake na akatenda kinyume cha matakwa ya baba mtu. Mfano mzuri wa uasi ni barua aliyomwandikia babake kama angali bado Urusi kumwonya kuwa hakutaka msaada wake uliotokana na njia za upotovu (uk. 87-88). Pili, aliporudi kutoka Urusi alikataa kukaa katika kasri la babake na badala yake alijiunga na Amani kuishi Kibandani. Alipoanza kazi huko Songoa, alianza kufanya uchunguzi wa kutambua visa viovu vya babake. Alikuwa adui mkubwa wa babake hata babake akakula yamini kuwa hakutaka amwite baba tena. Walakini lazima tuelewe kuwa uasi wa Madhubuti kwa babake uliongozwa na uadilifu ilivyokuwa babake alitawaliwa na hulka ya upotovu. Kwa hivyo uasi wa Madhubuti kwa babake ni nafuu kwa jamii nzima.

Madhubuti ni kijana aliyesuluhia maishani. Hakujiurusu kupotoka katika mwenendo wake. Ijapokuwa hakuwa mwerevu sana darasani lakini alijikakamua akapita mitihani yake yote, hali iliyomwongoza kupata nafasi ya kuenda masomoni Urusi. Alipokuwa huko, alimwandikia babake barua dhidi ya kumhusisha na mienendo mipotovu maishani. Aliporudi nyumbani alihama kutoka nyumba yao aliyohisi ina upotovu na kuhamia kwenye kibanda cha Amani alichohisi kinamfaa. Aidha, akiwa Songoa alianzisha uchunguzi kufumbua fumbo la upotovu wa babake. Na baada ya Amani kumpa shamba la ekari hamsini akalikata vipande na kugawia watu wengine waliohitaji.

Ni kijana mkakamavu. Alikataa katakata mipango ya babake ya kumtafutia ajira kwa njia ya ufasidi akiwa bado huko Urusi, alipofika Tomoko alishikilia uzi ule ule, aliishia kupata kazi ya uhasibu kupitia kwa juhudi zake za halali. Alipohamia kwa kibanda cha Amani, wazazi wake walimkemea lakini hakubadili nia. Ukakamavu wake ulidhihirika pia katika kila fani ya maisha bila kugeuka. Alichukia unyanyasaji na ukandamizaji wa baba yake hadi akajiita Madhubuti Zuhura. Uchunguzi wake ndio uliosimamisha mali iliyoporwa na Mtemi kutwaliwa na madalali.

Madhubuti ni mzindushi. Aliungana na Amani na kuanza kuelemtisha umma. Alimwazima Amani vitabu vya kifasihi ili kumpa mwanga zaidi. Alikuwa wa falsafa nzuri za kimapinduzi kutokana na vitabu alivyosoma. Hivi vitabu vya fasihi vilivyoandikwa na wasanii mbali mbali.

Madhubuti alikuwa tayari kubatilisha nasaba yake. Aliamua kupinga dhuluma za baba yake ingawa zilimfaidisha yeye. Alieleza hadharani nia ya kuuangamiza ukoo wake. Pia alitaka watu waue utabaka. Hakuthamini maisha bora ya wazazi wake kwenye kasri. Hakulegeza kamba hadi uhuru ulipopatikana. Aliwapigania wananchi haki zao za mashamba yaliyokuwa yamepokonywa na baba yake baada ya mahakama kutaka kuyanadi yakithaniwa ni mali ya Nasaba Bora.

Ni kupitia kwake tunapata kusesitiziwa upotovu na upotevu wa Mtemi, na tunajiuliza hivi “ikiwa mwanawe mwenyewe anamwasi sembuse wanajamii wengine?” Pamoja na Amani waliwakilisha ukakamavu wa vijana chipukizi katika kuleta mabadiliko katika jamii. Ni mbegu ya ukombozi katika jamii kutoka katika minyororo ya kikoloni na unyanyasaji wa Nasaba Bora. Alishirikiana na Amani na wakafaulu kuleta uhuru wa pili kwa watu wa Sokomoko. Ni kielelezo cha mwenendo wa usawa maishani. Ni kielelezo cha ufanisi unaotokana na kujitegemea na mtu binafsi. Aidha, ni kielelezo cha elimu bora inayomfanya mhusika ajitambue na kubadilika.

MZEE MATUKO WEYE

Alikuwa mzee mwehu aliye na akili razini. Katika wendawazimu wake aliongea mambo mazito yakiwemo maovu ya utawala wa Mtemi Nasaba Bora. Alienda kupigana huko Burma akiwa na akili timamu lakini baada ya kurudi mambo yalimwendea kombo na wala serikali ya Tomoko haikumjali. Hakuwa na umiliki wa kitu chochote.

Baadhi ya vitendo vyake ni vya kibinadamu. Alipenda kupiga kwata na kusema “*mark time, about turn, left-right,*” na kwamba alipita akitoa simulizi za vituko na visa vya vitani na kadhalika. Alipanda jukwaani baada ya hotuba ya Mtemi wakati wa sherehe za sikukuu ya Wazalendo. Kitendo cha kunyakua maikrofoni baada ya Mtemi kuhutubu na kumnyambua Mtemi yamkini ni cha kiwendawazimu. Jukwaani alibainisha uozo wa utawala wa Mtemi Nasaba wa kuwapokonya wananchi mashamba, mali, mabinti na hata wake. Alitaka kuwaonyesha wananchi kuwa bado hawajajitawala. Aliwekwa mahubusu na serikali ya Mtemi baada ya kuzungumza ukweli huo. Ni mtu damisi. Alipenda kufanya mambo ya kuchekesha watu. Mathalani, kule kuita korokoro ikulu yake ni jambo la kuchekesha. Kule kunyakua maikrofoni pia ni jambo la kuchekesha. Alipotambua kwamba Amani na Imani wako rumande pamoja naye alimwambia Amani kwamba anaweza kumfanya kuwa waziri wa ufisadi na magendo akitaka. Hili lilimfanya Amani atake kucheka licha ya balaa yake.

Yeye kwa kiasi fulani ni mneni. Ana uwezo na ufundi wa kusema maneno mengi. Kila tunapomkuta anasema. Na nyingi ya hoja alizotoa zina maana, hata askari walipomwachilia na kumwambia aondoke korokoroni, alisema hawezi kuondoka ila waachilie vijana wawili, Amani na Imani wasio na hatia. Alitambua haki za Amani na Imani kutiwa seli bila hatia.

Alipewa kasri na Amani baada ya uhuru wa pili kwa kuwa Amani alitambua mchango wake wa kihistoria wa kumpigania mwingereza na kuachwa bila kukumbukwa na serikali ya kikoloni.

Matuko Weye ni kielelezo cha namna uongozi ulivyoshindwa kuwaruzuku wahudumu wa zama zile. Ni vyema kutambua raia walioathirika katika mapambano. Ni nyenzo ya kufichua udhaifu wa viongozi na matatizo mengine katika jamii. Uovu wa viongozi ni dhahiri mno hata kwa wasio na akili razini huutambua. Alitumiwa kukamilisha jumuiya. Katika riwaya kuna wabaya, wazuri, wenye elimu, wasio elimu, matajiri, maskini, wenye akili nzuri, wenye kichaa na wengineo.

MASHAKA

Alikuwa bintiye Mtemi Nasaba Bora na Bi Zuhura. Ni dadake Madhubuti. Ni mwanafunzi wa kidato cha pili shule ya Nasaba Bora. Alikuwa na ilhamu ya kuwa mwandishi kama amu yake Mwalimu Majisifu lakini hio ndoto haikutimia. Ilionekana kuwa yeye ni mtu aliyezuzuka maishani. Hakuwa na lengo thabiti maishani na alielekea kufuata watu wasio na maana na walioweza kumharibu. Alishawishwa na kuzungwa na Ben Bella kijana aliyebobea upotovu na aliyekuwa amewahi kufungwa jela. Alimpenda kwa dhati na hakujali kuwa Ben ni jambazi. Huyu ndiye alikuwa mwelekezi wake na alipomwacha Mashaka hakuweza kuhimili kishindo hicho na akawa mwehu.

Mashaka ni msichana mjinga. Kusuhubiana na mhalifu aliye sugu wa kifungo cha jela ni ujinga. Uamuzi huu uliweza kumwingiza mahali Pabaya. Ujinga wake ulidhihirika hata zaidi alipoamua kuacha shule na kupata msongo wa moyo na akili. Mwishowe aligeuka kuwa mwehu na akaanza kutembea uchi.

DJ BOB

Huyu ni kijana mdogo wa miaka kumi. Ni mtoto wa mjane mmoja maskini aliyeishi Madongoporomoka huko Songoa. Aliwahi fungwa katika jela ya watoto wadogo kwa kusingiziwa kuwa ni mwizi. Alitakiwa awemo jela hadi umri wa miaka kumi na nane ndipo aachiliwe huru. Alitoroka jela na kwenda Sokomoko kwa ajili ya kujificha.

Walipatana na Amani na Imani kando ya mto Kiberenge baada ya wao kufika Sokomoko. Ndiye aliyewaongoza hadi kwa Mtemi na nduguye mdogo Mwalimu Majisifu. Ni mchungaji wa mifugo wa Maozi, babayao Ben Bella na Lowela. Ni mchangamfu na alielewana na watu kwa haraka sana. Hata ilimbidi atumike kupitisha ujumbe baina ya watu.

Aliathirika sana na matumizi ya lugha ya Sheng. Alitumia Sheng kwa madaha na mbwembwe. Matumizi ya lugha hii yalimtambulisha na kumfanya aelewane na vijana wa mjini wa umri wake pamoja na watu wengine.

Ni mwaminifu na mtiifu. Tangu wakutane na Amani na Imani waliaminiana hata akawaongoza kutafuta ajira yao ya kwanza baada ya kuwasili Sokomoko. Lowela bintiye Maozi alitumia kama mjumbe wa kuwasilisha ujumbe wake wa siri kwa Mtemi, jambo ambalo alilitekeleza vizuri kutokana na uaminifu na utiifu wake Bi Maozi alimchukua tu kama mmojawapo wa wanawe japo yeye ni mtwana hapo nyumbani.

Ni mraibu wa mchezo wa kandanda. Wakati alipomletea Amani ujumbe kuhusu ugonjwa wa mtoto Uhuru, alibaki uwanjani kushuhudia mechi baina ya timu za Sokomoko. Pia, alipokuwa akiishi mjini Songoa, alizoea kuenda kutazama mechi katika uwanja wa kitaifa.

DJ Bob ni mtu jasiri. Alimkabili Mtemi Nasaba Bora na kumkosoa kwa kitendo chake cha kikatili cha kuwafungisha Amani ma Imani ambao hawakuwa na hatia yoyote.

Alipata mkasa wa kuumwa na jibwa Jimmy nusura auwawe. Alipokimbilia zahanati ya Nasaba Bora na kutambua haikua na matibabu mwafaka hakusitasita alimuendea rafiki yake ambaye alimpa mitishamba hadi alipopata afueni.

BI ZUHURA

Huyu ndiye mke wa Mtemi Nasaba. Ni mama yao Madhubuti na Mashaka. Aliishi kwenye kasri ambalo Mtemi alinyakua. Ni mvumilivu sana. Alivumilia mumewe ambaye alikuwa katili, mkali na mwenye macho ya nje. Alivumilia makaripio na maneno makali ya Mtemi. Aligundua kuwa kitoto kilichookotwa kilimshabihi mumewe na akavumilia tu.

Alikuwa na huruma kwa watoto kwani alitaka kumtunza mtoto aliyeketwa na Amani lakini mume wake alikataa. Alikuwa akiwasaidia akina Amani na Imani katika kumkimu mtoto japo kwa uficho ili mume wake asijue. Alimtetea sana DJ alipongatwa na mbwa Jimmy japo Mtemi hakuchukua hatua yoyote. Alimuonea huruma sana mwanamke aliyekuwa anajifungua njiani pekee yake akataka kumsaidia. Lakini mumewe alimkataza. Alimhurumia Amani na kumwomba mume wake amsaidie.

Ni mshauri mkuu alimpa ushauri mume wake, maoni na maonyo ili kumsaidia awe mtawala mwenye kujali maslahi ya watu wake. DJ alipoomuuliza maswali mengi kuhusu mbwa hakukasirika na badala yake alimwelimisha kuhusu malezi ya mbwa kwa upendo. Alimtahadharisha Mtemi kuhusu Amani na Imani kuwa hawana makosa.

Alikuwa na mapenzi ya dhati kwa wanawe. Aliwapenda vyema. Mashaka alipougua alihuzunika mno. Aidha, alishikwa na simanzi kuu Madhubuti alipohama na kwenda kuishi na Amani. Madhubuti alimtambua kuwa na utu ndiyo maana alijiita Madhubuti Bin Zuhura na sio Madhubuti Bin Nasaba Bora.

Ni mwanamke mtiifu, hakuwa na macho ya nje ingawa upweke na ukiwa ulikuwa unamtafuna daima. Alipopewa talaka alikubaliana na hali hiyo, akaona afadhali shida zimwondokee za kukandamizwa na Mtemi "*Kibanzi banduka name noye*"(uk.34). Pia alikuwa msamehevu, alihudhuria mazishi ya mumewe japo alikuwa ameshatalikiwa. Yeye ndiye aliyetafuta kasisi wa kumzika Mtemi. Hakuzua ugomvi wowote alipogundua kuwa mtoto Uhuru alifanana sana na mumewe.

Bi Zuhura ni kielelezo cha mtetezi wa wanajamii. Alijaribu kwa vyovyote vile kutetea watu lakini bidii yake iliangukia patupu maanake mumewake hakutaka kusikia chochote kutoka

kwake. Ni kielelezo cha wanawake wanaojitenga na uovu wa waume wao wakiwa uongozini. Anaonyesha shida na dhiki za kina mama walioolewa.

BI DORA

Huyu ndiye mke wa Mwalimu Majisifu. Alikuwa akiteswa sana na mumewe. Alikuwa hodari sana katika kazi za nyumbani hasa ulezi wa watoto walemavu. Aliachiwa ulezi wa watoto wanne na mumewe. Ana utu kwa maana aliwatetea watoto wake wakati mumewe alipotaka kuwatupa majini.

Alimjua mumewe vyema kwamba hakuwa na kipawa cha uandishi na akamtahadharisha ikiwa kweli angeweza kutoa mhadhara katika chuo kikuu. Ukweli huu ulidhibitika mumewe aliposhindwa kweli kutoa mhadhara katika chuo kikuu cha Mkokotoni (uk 121).

Alikuwa mvumilivu mno kwa kuwa aliwajibika kumvumilia Mwalimu Majisifu kwa ulevi chakari, Lugha ya karaha, ugomvi, kujigamaba na uvivu. Aidha, aliwavumilia wanawe kwa moyo mmoja bila kusitasita. Alikuwa na uhusiano mzuri na mfanyikazi wake Imani na aliweza kumpenda na kumthamini sana. Yeye ni kielelezo cha wanawake wenye uvumilivu katika ndoa na kiwakilishi cha wale waja wanaokubali mikosi inayomfika mja yeyote.

WAHUSIKA WAJENZI

Wahusika wajenzi hubuniwa kwa lengo la kukamilisha dhamira na maudhui ya mwandishi. Wao hujenga wahusika wasaidizi na wakuu. Kundi hili ndilo huwakilisha jamii pana, na matendo yao, angalau huonekana kana kwamba ni ya pembezoni, japo kwa hakika ni muhimu sana katika kuelewa muundo wa jamii. Wahusika hawa hulingana moja kwa moja na wazo au sifa fulani. Wamebuniwa kwa kuzingatia matendo na sifa walizopewa. Baadhi ya wahusika wajenzi katika *Kidagaa Kimemwozea* ni pamoja na Ben Bella, Bwana Maozi, Chirchir Hamadi, Oscar Kambona,

Lowela, Bi. Maozi, Chwechwe Makweche, Michelle, Yusufu, Fao, Uhuru, Mwinyitabu Mutembezi na wengineo.

BEN BELLA

Ben Bella ni mtoto wa kiume wa Bi na Bw. Maozi. Ni kaka yake Lowela ambaye walipendana sana na hawakufichana siri. Alikuwa na hulka ya uhalifu na alizoea kufungwa gerezani. Alikuwa amekamilisha kifungo cha miaka miwili kwa tuhuma ya kubaka mtoto mdogo. Baadaye walikutana na kufahamiana na Mashaka. Ni mraibu wa bangi na sifa hii inasisitiza mwenendo wake wa kihalifu.

Namna alivyokuwa akivaa ilikuwa ishara ya mwenendo wa kichepe wa kutojali na wa uhalifu. Pamoja na kuwa mhalifu, pia ni mpotevu; hokusuluhia maishani. Mwenendo wake ulisigana vibaya na kaida na kanuni za maisha ya jamii. Vitendo vyake kama vile mavazi ya kichepe, uraibu wa kuvuta bangi, ubakaji na visa vingine vya jinai ni vitendo vya upotovu.

Ben Bella alipenda raha. Mavazi yake, mapenzi yake ya muziki wa kufokafoka, uraibu wake wa bangi, umahiri wake wa kucheza densi ni ishara ya kupenda raha. Kupenda raha kwake ndiko kulikomfanya ajiingize katika njia potovu ili ajipatie uwezo wa kuendeleza raha. Yeye pia ni mnyanganyi na muuaji. Alikuwa na maneno matamu ya kuwavutia wasichana wadogo wa shule kama Mashaka. Aidha, Ben alipewa taji kwa ubingwa wa kucheza densi baada ya kuibuka mshindi jimboni mwao (uk 80). Ingawaje anadhihirisha udhaifu huu hatua yake ya kusitisha urafiki wake na Mashaka alipogundua kuwa Mtemi alikuwa na mahusiano ya kimapenzi na dadake Lowela inamtambulisha kama mhusika mwenye ujasiri.

BWANA MAOZI

Huyu ndiye baba wa Lowela na Ben Bella. Alikuwa jirani wa Mtemi Nasaba Bora. Alikuwa mwajiri wake DJ bob. Hakuwa mtu mzuri maanake alishindwa kuwapa wanawe malezi bora. Aidha, DJ alipong'atwa na mbwa hakujali kumpeleka hospitali nzuri. Bwana Maozi ni kati ya watu wachache waliohudhuria mazishi ya Mtemi.

Ni kielelezo cha ujirani mwema, alihudhuria mazishi ya Mtemi japo alimharibu binti yao Lowela. Anaendeleza wazo la unyanyasaji wa matajiri kwa watoto. Alimwajiri Bob DJ, mtoto wa miaka kumi achunge ngombe wake.

OSCAR KAMBONA (GADDAFI)

Huyu ni mwanawe Mwinyitabu Mutembezi. Alikuwa kaka wa Imani na Chwechwe. Alikuwa na jina la kupanga la 'Gaddafi.' Alijikusisha na biashara ya kuuza bangi na ndiposa alifungwa jela. Akiwa gerezani aliwahi kutana na Amani na wakajuana.

Alishuhudia manyanyaso mengi na mateso aliyofanyiwa mama yake na askari wa Nasaba Bora. Ni kutokana na hayo ndipo aliamua kulipiza kisasi kwa Nasaba Bora baada ya kifo cha mamaye. Alikuwa mmoja wa waathirika wa kuporwa mashamba na Mtemi. Alipotoka gerezani aliungana na majambazi wengine kwa ajili ya kulipiza kisasi kwa Mtemi Nasaba. Kutokana na nasaha za Amani aliahirisha nia yake ya kutaka kumuua Nasaba Bora. Aidha, alishauriwa na Imani aache azma yake ya kulipiza kisasi na badala yake arudi nyumbani akamtunze ndugu yao Chwechwe aliyekuwa kilema kutokana na ajali ya soka.

Kambona ni kielelezo cha athari mbaya za vijana zinazotokana na watu wazima waliopotoka. (Nasaba Bora ndiye chanzo cha utovu wake wa nidhamu). Anawakilisha kundi la vijana wenye tabia

ya kujihusisha na madawa ya kulevya. Pia, anaghadhabishwa na Nasaba Bora kutokana na maovu aliyoyafanyia familia yake na kuapa kulipiza kisasi.

LOWELA

Ni bintiye Bwana na Bi. Maozi. Ni dadake Ben Bella ambaye walipendana sana na hawakufichana siri. Aliacha shule kidato cha tatu ili aponde maisha. Alikuwa mpenzi wa Mtemi. Alipata mimba akaificha kwa kuifunga mkanda hadi akajifungua kitoto kilichotupwa mlangoni mwa Amani. Hakuwa na huruma na kitoto chake na ndiposa akaweza kukitupa. Alikuwa akimtuma DJ Bob kupeleka barua kwa Mtemi Nasaba Bora. Ni mpotovu kinidhamu kwani alimkashifu Bi. Zuhura katika barua yake kwa Mtemi ingawa yeye ndiye aliyeingilia ndoa yake. Ni kielelezo cha vijana wanaoshindwa kudhibiti tamaa za ujana. Ni mfano mbaya kwa vijana kwa vile anavuruga ndoa ya Bi. Zuhura. Ni vyema msichana angojee aposwe akiwa bado kwa wazazi wake na asijihusishe na mapenzi mapema.

CHICHIRI HAMADI

Huyu ndiye babaye Yusufu na babu yake Amani. Alikuwa mhadhiri huko London. Aliweza kununua makao ya Majununi iliyokuwa katika maeneo yakifahari kwa mkopo. Alinunua makao hayo kutoka kwa mzungu aliyekuwa mwanzilishi wa makao hayo. Pindi tu alipofika kutoka ngambo Mtemi aliwatuma majambazi wamuue ili aweze kuchukua mashamba yake kwa urahisi. Kifo chake kilizingiziwa mwanawe Yusufu ambaye alifungwa kifungo cha maisha. Chichiri ni kielelezo cha wamiliki wa mali walioipata kwa jasho lao halali. Ana wakilisha watu wanaouawa bila hatia kutokana na hila za viongozi za kutaka kupokonya raia mali.

BI MAOZI

Huyu ndiye mke wa Bw. Maozi. Ni mamayao Ben Bella na Lowela. Alishindwa kuwalea

wanawe kwa njia inayofaa. Hakuwapa mawaidha ya kuwafaa maishani na ndiposa wakawa na mielekeo inayoibisha. Hakujali, masilahi ya DJ Bob ambaye alikuwa akimchungia ng'ombe. DJ alikua na kaptula moja tu na hivyo hakuwa akipata msaada wowote kutoka kwake. Aliyapuuza mambo yote yaliyokuwa yakitendeka nyumbani kwake na hakuweza kutoa ushauri wowote. Ni kielelezo cha wanawake ambao hawajui haki zao na wanaona kila kitu kama ni maajaliwa.

MWINYI HATIBU MUTEMBEZI

Alikuwa baba yao Amani, Chwechwe Makweche na Oscar Kambona. Alikuwa miongoni mwa Waafrika waliokwenda nchini Burma kumpigania mkoloni. Aliporudi nchini mwake aliendeleza harakati za ukombozi. Alikuwa ameapa kuwaunganisha Waafrika wenzake ili wamng'oe mkoloni. Kutokana na kupinga serikali ya ukoloni aliweza kufutwa kazi. Alikufa katika mapambano ya ukombozi na vilevile shamba lake alilopokonywa na Mtemi. Alikuwa akijali maslahi ya familia yake na ndiposa aliwaachia urithi wa shamba lake. Ni kielelezo cha watu waliokwenda kupigana katika vita vya dunia na baada ya kurudi hawakukumbukwa na serikali ya kikoloni licha ya madhara waliyoyapata huko. Ni kiwakilishi cha wapigania ukombozi ambao hawathaminiwi baada ya kifo.

MICHELLE

Ni mwanamke Mfaransa aliyependana na Majununi (Major Noon). Alidhamini mapenzi ya mali, yaani alimpenda Majununi kwa masharti mazuri, nyumba nzuri ya kifahari na kadhalika. Baada ya Majununi kushindwa kumtekelezea matakwa yake alivunja uchumba wao. Ni mnafiki kwa sababu alipogundua hisia zake za mapenzi zilikuwa zimeisha alitafuta visingizio vya kuuvunja uhusiano huo. Alimkataa majununi kwa kushindwa kumtekelezea mahitaji finyu yasiyo na mashiko.

YUSUFU

Ni mwanawe Chichiri Hamadi na ni amu yake Amani. Alisingiziwa kuwa alimua babaye Hamadi na hivyo alifungwa jela kifungo cha maisha. Alikuwa amepangiwa kuuawa pamoja na baba yake ila Majambazi walikosea wakamuacha. Alifidiwa mamillioni ya pesa baada ya kushinda kesi. Amani ndiye aliwakilisha malalamishi kumhusu kortini na akaweza kuachiliwa huru. Ni kielelezo cha watu ambao wanateseka gereza kutokana na makosa ya kuzingiziwa.

FAO

Alikuwa rafiki yake Amani enzi ya utoto wao hasa walipokuwa shule ya msingi, huko ulitima. Alikuwa amehitimu kama mwalimu. Hakuwa mfano mzuri kwa sababu alijiingiza kwenye mapenzi na mwanafunzi wake. Kimasomo alikuwa mfano mbaya kwa sababu alifanyiwa mitihani ya kitaifa na mtu mwingine. Anawakilisha watu wenye tabia mbaya ya kufaulu kwa kuiba au kufanyiwa mtihani. Ni kielelezo cha picha potovu kuhusu mwalimu ambaye anatajikana kuwa na maadili mema.

UHURU

Huyu ni mtoto aliyepewa jina hilo na Amani baada ya kutelekezwa mlangoni kwake Amani. Amani alimpeleka kwa Bi. Zuhura ili aweze kusaidiwa lakini Mtemi Nasaba alimkataza kumshungulikia. Amani alirudi naye kibandani chake na akamuita Imani aje kumsaidia kumlea. Walimtunza vyema kama mtoto wao lakini alifariki kwa kukosa huduma za kiafia kufuatia uzembe wa wauguzi katika hospitali ya Nasaba Bora. Kupitia kwake tunaona ukosefu wa utu na anawakilisha watoto wanaoathirika kutokana na maovu ya wanajamii.

CHWECHWE MAKWECHE (HORSE POWER)

Ni mwanawe Bwana na Bi. Mutembezi Mwinyihatibu. Ni kaka yao Imani na Oscar kambona. Alikuwa mwanasoka maarufu na hodari katika timu ya Songoa FC. Aghalabu aliliinua jina la Taifa lake baada ya kuongoza timu yao katika ushindi katika nchi za nje. Alikuwa akiishi kwao Baraka alipochukuliwa ili ajiunge na timu ya Taifa, alipogunduliwa ana kipawa. Kisha akakikuzwa hakuwahi wasiliana na familia yake tangu atoke kwao.

Alivunjwa fupa la mguu na ikawa ndio hatima ya uchezaji wake. Baada ya kuumia, hakuna aliyemjali ila mwandishi mmoja mwenye huruma aliyemtembelea na kuchapisha habari yake kwenye gazeti. Ni mhusika ambaye aliathirika pia kwa matendo ya Nasaba Bora. Baada ya mama yake kupokonywa ardhi naye aliathirika sana na hakuweza kuwasiliana na nduguze

BALOZI

Huyu alikuwa rafiki na Msiri wa Mtemi. Alimwakilisha Mtemi kwa kila jambo kama lilivyo jina lake. Aliongoza sikukuu za wazalendo. Alikuwa mcheshi mno na aliweza kuwachekesha wanahadhira, waliohudhuria sikukuu ya Wazalendo. Aliwafumba wanasokomo macho kwa kumpa Mtemi sifa kubwa alizokuwa hastahili. Kumhusu Mtemi alidai: *“Kiongozi aliyeteuliwa na Mwenyezi Mungu. Yeyote aliyepingana alipingana na Mwenyezi Mungu.”* (uk 68). Ni kielelezo cha vibaraka wanaosaidia kuendeleza utawala mbaya kwa kutumia propaganda ili kuwafunga raia macho wasione wanavyonyanyaswa.

MAMA IMANI

Ni bibiye Mwinyihatibu Mutembezi. Ni mama yao Chwechwe, Kambona na Imani. Alikuwa mjane aliyedhulumiwa na Nasaba Bora. Ni mtetezi wa haki zake maana alikataa katakata kuachilia shamba lake la Baraka. Alichapwa na Askari wa Mtemi mpaka akafa. Ni kielelezo cha jinsi walio uongozini huwaumiza raia wao wanyonge. Jamii haina mikakati ya kutetea

wajane, hasa wajane wa waliopigania ukombozi.

MAC ARTHUR KUTO

Huyu ni mkuu wa Idara ya Isimu na Lugha Chuo cha Mkokotoni (nchi ya Wangwani). Ndiye aliyemwalika Mwalimu Majisifu kwa njia ya barua. Alizitambua sifa za Mwalimu za kuwa gwiji wa fasihi na ubunifu. Alimpa Mwalimu Majisifu fursa ya kutoa mhadhara ukumbini lakini Mwalimu Majisifu hakuweza. Ni Mhadhiri ambaye anapenda kubadilisha mawaidha na vyuo vingine na sio mchoyo. Kupitia kwake tunajifunza kwamba ni vyema kushirikiana na vyuo vya nchi zingine kitaaluma.

MASWALI

1. Je kuna umuhimu gani wa hadithi ndani ya hadithi kama ilivyotumika katika riwaya ya “Kidagaa Kimemwozea”?
2. Eleza jinsi riwaya ya Kidagaa Kimemwozea ilivyoakizi jamii halisi ya Kenya ya sasa.
3. Eleza matatizo yanayowakumba vijana kwenye riwaya ya Kidagaa kimemwozea.
4. Thibitisha maudui ya ufasadi katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
5. Eleza jinsi maudhui yaq uteleleshi imejitokeza katika riwaya ya Kidagaa kimemwozea.
6. Eleza athari za ukoloni mamboleo.
7. Kidagaa kimemwozea ni anwani inayodokeza kuharibikiwa kwa mambo. Jadili ukweli wa kauli huu.
8. Ukengeushi ni mojawapo ya matatizo yanayozikumba jamii za Afrika. Thibitisha kwakurejelea riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
9. Eleza jinsi mbinu ya majazi imetumika katika riwaya ya Kidagaa kimemwozea.
10. Mbinu ya kinaya imetumika vipi katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea. Thibitisha.
11. Pana mbinu ya ishara katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea. Itambue ishara hiyo na kueleza inachoashiria.
12. Taja na ufafanue mifano miwili ya methali iliyotumiwa katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
13. Taja sifa mbili za Mtemi Mtemi Nasaba bora ukirejelea riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
14. Eleza jinsi mbinu ya taharukiimejitokeza katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
15. Anwani ya Kidagaa Kimemwozea ingeweza kuitwa Songoa. Jadili kwakutoa mifano mwafaka.
16. Mbinu ya utabiri imetumikajae katika riwaya hii iliyosukwa ikasukika?
17. Eleza jinsi kianga mbele ilivyotumika katika riwaya hii.
18. Uwendawazimu wa Weye si uwendawazimu tu! Bali kuna ukweli na uhakika fulani

ndani yake. Jadili.

19. Taja na ufafanue wahusika waliozewa na kidagaa.
20. Eleza sababu ya Amani kutupa mswada ziwani.
21. Amani na Madhubuti wanaleta mwamko mpya katika eneo la Sokomoko. Thibitisha.
22. Jazanda imejitokeza vipi katika riwaya hii?
23. Kidagaa ni nini na kimemwozea nani?
 - b) Toa sababu ya kidagaa kuoza.
24. “Mgalla muue na haki umpe.”
 - a) Eleza muktadha wa dondo hili.
25. “Hakuna refu lisilokuwa na ncha.”
 - a) Elezea ufaafu wa methali hii ukirejelea maisha ya Mtemi Nasaba Bora.
26. “Sijawahi ona kibogoyo akiguguna mifupa, waweza andika nini wewe?”
 - a) Lihakiki dondoo hili.
27. “Nimekuwa ganda la mua”.
 - a) Eleza muktadha wa dondo hili.
 - b) Anayelengwa na maneno haya amekua ganda la mua. Fafanua.
 - c) Jadili kuharibikiwa kwa wahusika hawa.
28. “Penye nia pana njia tena usione wembamba wa reli gari moshi hupita na mdharau biu hubiuka”. Eleza muktadha wa dondo hili.
29. “Tukisema hatuna viatu tunaambiwa wapo watu hawana miguu.”
 - a) Eleza muktadha wa dondoo hii.
 - b) Taja sifa za msemaji.
 - c) Eleza umuhimu wake katika riwaya ya kidagaa Kimemwozea.
30. “Pengine imeandikwa kwamba tusioane. Narudi kwetu. Katafute mwanamke kufu yako.”
 - a) Eleza muktadha wa dondoo hili.
31. Taja na ujadili wanandua walioharibikiwa ndoa kwa mujibu wa riwaya hii.
32. “Álikuwa mtoto wa mjane aliyepika pombe haramu mtaa wa Madongoporomoka.”
33. Taja na ueleze sifa za mhusika anayerejelewa.
34. “Mwandishi kama huyo watu hukutana naye kwa nadra sana.”
 - a) Eleza muktadha wa dondoo hili.
35. Jadili umuhimu wa mhusika huyu katika riwaya ya kKidagaa kimemwozea.
36. “Nimekuambia hutaweza kuisakata ngoma hii hata ndiwe uliyeianzisha mwenyewe.”
37. Eleza muktadha wa dondoo hili.
38. “Kweli kidagaa kimemwozea Mtemi Nasaba Bora.”
39. Thibitisha ukweli wa kauli hii ukirejelea mifano katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
40. “Nyani haaoni kundule.” Ukitumia hadithi hii, jadili maudhui ya mapenzi ukirejelea riwaya ya Kidagaa Kimememwozea.
41. “...wakati alipokuwa akiandika tawasifu wake miaka mingi baadaye...”
 - a) Liweke dondoo hili kwenye muktadha wake.

- b) Taja mbinu ya lugha iliyotumiwa hapa.
- c) Eleza sifa zozote tatu za msemwa wa maneno haya.
42. “Kwa nini kimeletwa na kuwekwa mlangoni pangu?”
- a) Eleza muktadha wa dondoo hili.
- b) Taja mbinu za lugha zilizotumika.
- c) Ni maudhui gani yanayochipuka kulingana na dondoo hili?
43. “Hawapikiki chungu kimoja kama mbuzi na chui.”
- a) Eleza muktadha wa dondoo hili.
- b) Taja na ufafanue sifa mbili za wahusika warejelewao.
44. “Alikuwa mumunye aharibikiaye ukubwani.”
- a) Andika wasifu wa mhusika anayerejelewa.
45. “Akijikuna hutoka unga.”
- a) Taja na ufafanue mbinu ya uandishi uliotumika.
- b) Je, ni sifa zipi tano zinazomilikiwa na mhusika aliyerejelewa?
46. “moyo ulimrindima kwa rindimo la kumbwaya na la msondo.”
- a) Liweke dondoo hili kwenye muktadha wake.
- b) Taja mbinu za lugha zilizotumika.
47. Hapa ndipo Fao kajigeuza paka kulinda kitoweo.”
- a) Taja wahusika wengine wawili walio na sifa kama za mhusika anayerelewa.
- b) Jadili maudhui yanayojitokeza katika dondoo hili.
48. “Alitunga na kutungua huku makisio na magozo ya kila aina yakimpitikia kichwani.”
- a) Je ni nini umuhimu wa mhusika anayerelewa katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea?
49. “Mume mwenyewe huyu kwa kweli habebeki kama mzigo wa moto.”
- a) Ni mhusika yupi anayeyatamka maneno maneno haya na anamlenga nani?
- b) Ni mbinu gani ya uandishi unaojitokeza?
50. “Yatima hajizuruku mwenyewe.”
- a) Swala la uyatima ni moja kati ya maudhui yanayoangaziwa kwa kina katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
- i. Taja wahusika wane mayatima katika riwaya hii.
- ii. Ni changamoto zipi mayatima hukumbana nazo katika jamii?
51. “Akakohoa kohozi kavu na kupiga usiahi mkali kama king’ora cha polisi wakati wa dharuara.”
- a) Liweke dondoo hili katika muktadha wake.
- b) Eleza yaliyokuwa yamejiri kabla ya mabo haya yanayotendeka kwa sasa.
- c) Ukirejelea mhusika huyu, taja na ueleze maudhui yanayojitokeza kulingana na riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
52. “Kuondoka kwa Mzungu kulileta kheri na ghanina.”
- a) Jadili faida walizozipata Waafrika toka kwa mkoloni barani Afrika.
- b) Jadili madhara yaliyowakumba Waafrika kutokana na kuwepo kwa mkoloni barani Afrika.

53. “Alitahadhari sana asiukate mkono uliokuwa ukimlisha au kuziuma chuchu alizozinyonya.”
- Eleza muktadha wa dondoo hili.
 - Ni maovu gani huendelezwa na viongozi ukizingatia alivyoshawiriwa mhusika huyu?
54. Ngoja ngoja haiumizi matumbo, inaupa moyo subira.”
- Je, unakubaliana na kauli ya maneno haya? Jadili
 - Ni mambo gani yaliyokuwa yametendeka yaliyomfanya mhusika kusema maneno haya?
55. “Kichwa cha kuku hakihistamili kilemba.”
- i) Ni mhusika aliyevishwa kilemba asichokihistahili?
 - ii) Ni mambo gani aliyoyatenda yaliyomfanya avishwe kilemba?
 - Jadili kauli ya msemu huu ukirejelea riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
56. “Ukikosa la mama hta la mbwa huamwa.”
- Taja sifa za mhusiki anayerelewa.
 - Mhusika huyu ni mmoja kati ya wale waiowahi kuhukuwa vifungo kwa kusinziwa makosa.
 - Ni makosa gani haya aliyosinziwa?
 - Taja wahusika wengine watatu waliohukumiwa bila haki kutendwa.
 - Jadili maovu ambayo mahakama huwatendelea wanyonge.
57. “Kulea mimba si kazi, kazi ni kulea mwana.”
- Swala la uwajibikaji ni moja kati ya maudhui yaliyoangaziwa katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
- Kuna wazazi wawili wanaojitokeza kutojali haki za watoto na kumtupa mtoto wao kwenye bardi kali la machweo huku yu uchi.
 - Je, ni matendo yepi yasiyo ya kawaida au ya nidhamu yanayotendwa na wazazi hawa?
 - Je, ni madhara yepi yanayowakumba wahusika wengine kutokana na matendo ya wazazi hawa?
 - Kwa kifupi, elezea wasifu wa mhusika aliyetupwa gizani alfajiri.
58. “Alijiona maskini wa mapenzi.”
- Kati ya maudhui yaliyoangaziwa katika riwaya ya Kidagaa ni pamoja na swala la mapenzi na ndoa.
 - Taja visa sita vya mapenzi baina ya wahusika katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
 - Jadili madhara yanayotokana na uhusiano wa kimapenzi baina ya vijana wadogo katika jamii.
59. “Ndugu wawili wakigombana shika jembe ukalime, wakipatana chukua kikapu ukavune.”
- Je, kauli hii inarejelea wahusika wepi katika riwaya hii?
 - Ni mambo gani yaliyotokea maishani mwa wahusika yaliyowafanya kugombana?
 - Linganisha kauli hii na msemu “damu nzito kuliko maji”.
60. “Achekaye kilema hafi hakijamfika.”
- Jadili kauli hii ukirejelea riwaya ya Kidagaa kimemwozea huku ukizingatia funzo kwa

jamii.

- b) Fafanua baadhi ya matatizo yalimpata mhusika huyu aliwacheka vilema katika riwaya hii.
61. “Akahisi uchungu wa mwiba wa kujidunga.”
- a) Liweke dondoo hili katika muktadha wake.
- b) Taja na ufafanue umuhimu wa mbinu ya lugha iliyotumika katika dondoo hili.
- c) Taja wahusika wawili waliohisi uchungu wa mwiba wa kujidunga.
62. Eleza mbinu ya majazi kama ilivyojitokeza katika riwaya.
63. Linganisha wasifu wawahusika wafuatao na uonyeshe umuhimu wao katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
- a) Mtemi Nasaba Bora
- b) Amani
64. Jadili madhara yanayotokana na kuvunjika au kuharibika kwa ndoa kwa kurejelea riwaya ya Kidagaa kimemwozea.
65. Onyesha jinsi shairi la utangulizi linaoana na riwaya ya Kidagaa kimemwozea.
66. Mtemi Nasaba Bora ni miongoni mwa wanaochochea uhuru wa Tomoko. Thibitisha.
67. Toa sababu ukizingatia maudhui kwa nini watu walisusia matumizi ya maji ya mato Kiberenge.
68. Toa sababu za Amani na Imani kufunga safari kuelekea Sokomoko.
69. Umaskini umejitokeza vipi katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea?
70. Swala ambalo linalojitokeza waziwazi katika kitabu hiki ni kwamba viongozi wanaendeleza zile sera mbovu za wakoloni kuongoza Wanasokomoko.
- a) Thibitisha.
- b) Taja mbinu ambazo za viongozi hutumia kuendeleza uongozi mbaya.
71. Uongozi mbaya huchangiwa na wananchi wenyewe. Jadili ukirejelea riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
72. Chanagamoto zinazokabili ukuaji wa lugha ya Kiswahili kulingana na Mwalimu Majisifu ni yepi. Jadili ukizingatia manufaa ya lugha hii kwa jamii ya Afrika Mashariki.
73. Hakiki mfumo wa elimu katika nchi ya Tomoko.
74. Thibitisha maudhui ya ukatili katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
75. Eleza namna ya uongozi mbaya unavyoendelezwa katika riwaya ya Kidagaa Kimemwozea.
76. Riwaya ya Kidagaa Kimemwozea inaibua maswala ya elimu na uwajibikaji. Hakiki kauli hii.
77. Fahali mmoja mweusi anaizoza suruali moja kuukuu linalomilikiwa na kijana mmoja mneni sana.
- a) Ukizingatia umuhimu wa fahali hili mweusi, ni madhara gani mwandishi angeweza kukumbana nazo fahali hili lingekosekana?
- b) Tendo la fahali hili linaashiria funzo gani kwa jamii ukirejelea riwaya ya Kidagaa Kimemwozea?
78. Kando na utangamano baina ya wahusika kadhaa katika riwaya ya Kidagaa

Komemwozea,kuna utengano baina ya wahusika na tabia Fulani katika jamii.

a) Na kufafanua baadhi ya mambo yanayosababisha wahusika kutengana na wenzao au na tabia Fulani maishani.

b) Elezea faida wanazozipata wanajamii kutokana na kutengana kwa wahusika hawa na vitendo Fulani maishani.

79. Kupitia mto Kiberenge, mwandishi anapata nafasi nyingine ya kuendeleza masimulizi yake.

a) Eleza sababu zinazowafanya Wanasokomoko kususia maji yam to kiberenge.

b) Kutumia maji yam to Kiberenge ni mwiko kwa wanajamii ya Sokomoko, je imani zipi walizo nazo wahusika wanauvunja mwiko huu?

80. Kasri la Majununi, ufujaji wa mifugo na upanzi wa mimea yaletayo faida ni baadhi ya mambo yanaridhiwa na waafrika toka Wazungu.

a) Jadili mambo mengine yanayoridhiwa na Waafrika kwa mkoloni mweupe.

b) Jadili baadhi ya maovu wanayokumbana nayo Waafrika wanyonge kutokana na dhulma za viongozi madikteta.

81. Mfumo wa elimu ni kati ya sera za mkoloni unaoigwa na Waafrika.

a) Taja baadhi ya wahusika wanaofaidika na mfumo huu wa elimu.

b) Katika ulimwengu mamboleo, viongozi wengi huchaguliwa katika Nyanja tofautitofauti si kwa kulingana na tajriba zao bali kwa viwango vyao vya elimu. Basi viongozi hawa wanapoingia katika afisi za serikali, wao huhusika katika na mambo Fulani ya utovu wa nidhamu kwa mfano:

i. Kuhusiana kimapenzi na wanafunzi na hata kuwatunga mimba.

ii. Kuficha faili ili wanaotafuta huduma kutoa hongo kabla ya kuhudumiwa.

iii. Kuiba mawazo na fikra za wale wanaofaa kuwaelekeza kwa mfano miswada n.k..

iv. Kuiba hela za usaidizi zinazofaa kutumiwa kuwaelimisha watoto maskini na hata za kujenga hospitali.

v. Kuhonga maofisa serikalini, k.m mahakamani ili kubatilisha uamuzi na kuwahukumu wanyonge.

vi. Kutumia nguvu kuwanyanyasa, kuwaua na kuwanyang'anya wanyonge mali yao n.k. Je, ili kuwe na mabadiliko yatakayowafanya wananchi wote kupata haki zao za kimsingi na kuweza kuendeleza maisha yao kwa amani na njia adilifu bila kusumbuliwa na sera mbovu za viongozi, jukumu au hatua zipi zinazofaa kuchukuliwa na wananchi?

82. Amani anakataa ombi la wananchi ya kuwa mtemi baada ya kufariki kwa Mtemi Nasaba Bora. Je, kulingana na maoni yako, unafikiri hatua aliyochukua Amani ni wa wosia? Jadili.

83. Wakati Mwalimu Majisifu alipokuwa akitoa mhadhara katika Chuo Kikuu cha Mkokotoni, akaulizwa maoni yake kuhusu jinsi ya mataifa ya Afrika baada ya Mkoloni.

a) Jadili maoni aliyoyatoa kuhusu swala hili.

b) Je, kulingana na jawabu lake, “La! Mimi sikuonyesha hivyo kamwe katika riwaya hiyo”, unakubaliana na mimi kwamba Majisifu hakukuwa amekisoma kitabu hicho cha Kidagaa Kimemwozea? Jadili.

84. Mara nyingi ndoa nyingi huvurugika kutokana na uhusiano baina ya wafanyakazi na waajiri wao kote ulimwenguni kama vile tuonavyo baina ya Bi Zuhura , Nasaba Bora anapowafumania Amani na Bi Zuhura chumbani.

a) Jadili harakati na jinsi ya mipaka ya uhusiano unaofaa kuwa baina ya watumishi na waajiri wao ili kuepokana na matatizo kama tuonavyo katika riwaya ya Kidagaa kimemwozea?

b) Fafanua baadhi ya mambo yanayopelekea wajiri kuingiliana kimapenzi na watumishi wao.

85. Kulingana na riwaya ya Kidagaa Kimemwozea, vyombo vya dola wanatumiwa na viongozi wao kuwanyanyasa na kuwatesa wananchi badala ya kuwalinda na kuwatunza, kitendo kilicho mkabala na linalofaa kuwa jukumu la polisi na walinda usalama.

a) Kwa maoni yako, ni hatua gani zinazofaa kuchukuliwa ili kuwe na uhusiano mwema baina ya polisi na wananchi?

b) Polisi wamekuwa katika mstari wa mbele kuendeleza hongo na milungura. Ni hatua gani inayofaa kuchukuliwa ili kuwe na Afrika huru isiyoendeleza hongo?

86. Kuishi pamoja kwa Amani na Imani kwa muda mrefu bila bila kupita mpaka uhusiano wao kimwili ni funzo kuu kwa vijana ambao huangukia mitego ya anasa. Tendo hili kati ya vijana hawa wawili ni moja kati ya njia za kuepokana na zimwi la UKIMWI, magonjwa ya zinaa na mimba zisizopangwa.

a) Ukilinganisha na matatizo wapatazo walemavu, jadili madhara ya ugonjwa wa UKIMWI katika jamii.

87. Tukirejelea riwaya ya Kidagaa Kimemwozea, tunakutana na wahusika kadhaa walio na uraibu wa kutumia madawa za kulevya.

a) Taja na kutoa sifa mbili za wahusika wawili walio na uraibu huu.

b) Jadili madhara zitokanazo na matumizi ya madawa ya kulevya katika jamii.

88. Mtemi Nasaba Bora anatoa hotuba ya Rais kwa lugha ya mkoloni isiyoeleweka na wengi wa wananchi. Kati ya wale wasiopendezwa na hotuba hii ni Bi Kizee anayenung'unika kichinichini.

a) Taja wahusika wanne waliojitoa hadharani kupinga mfumo huu mbaya wa uongozi.

b) Jadili baadhi ya mambo wayatendao wananchi yanayosaidia viongozi wadhalimu kuendeleza sera zao za kikatili.

89. Si jambo la kawaida kila mtu anapozaa kujifungua vilema. Bwana Majisifu anamlaumu Bi Dora kwa kumzalia mashata.

a) Ni sababu zipi anazozitoa Majisifu ili kujikinga na na ukweli kwamba lazima kachangia katika kuwazaa wale watoto walemavu?

b) Kulingana na wataalamu wa kiafya, madawa ya kulevya pamoja na matumizi ya pombe huweza kuchangia ulemavu kwa watoto ambao bado hawajazaliwa. Hakiki kauli hii.

90. Methali “atafutaye hachoki, akichoka keshapata” inaweza kutumiwa kueleza juhudi na uwajibikaji kama ilivyosawiriwa katika riwaya ya kidagaa Kimemwozea.

a) Ukirejelea mhusika mmoja katika riwaya hii, hakiki kauli ya methali hii.

b) Je unakubaliana na mimi kwamba hatua alizozichukua mhusika huyu zilikuwa thabiti?

91. “Lakini...hakujikaza tu kisabuni, alikuwa na imani na ndiye aliyekuwa wa kwanza

kuwatendea watoto haokama wanadamu.

a) Ni mhusika yupi anayerejelewa?

b) Mhusika huyu karibu ajikatishie maisha yake, hata hivyo, baadaye anajitokeza kuwa mmoja kati ya wakombozi wa Tomoko iliyokuwa Uhuru wa pili.

i. Je ni sababu zipi zilizomfanya kutaka kujiua?

ii. Unakubaliana na mimi kwamba hatua aliyiochukua kutaka kujiua haikuwa ya wosia?

92. Kati ya tunu za taifa ni pamoja na:

a) Utu

b) Uwajibikaji

c) Uzalendo

d) Uadilifu

e) Umoja

f) Uwezo

g) Lugha ya Taifa.

Elezea maana ya huzu hizi huku ukidokoa umuhimu wao kwa jamii.

93. Elimu ni kati ya mahitaji halisi kwa kila mwananchi duniani kote.

a) Ukitoa mifano nyingine ya mahitaji halisi, elezea umuhimu wao katika ujenzi wa taifa.

94. Madawa ya kulevya yamekuwa miongo mwa vitu vinavyochochea ukosefu wa amani na maendeleo ya jamii.

a) Kwa kutoa mifano, elezea madhara ya madawa ya kulevya kwa jamii nzima.

95. Lugha ya taifa husaidia kwa kuleta utangamano baina ya jamii mbalimbali kama ishara ya umoja na udugu.

a) Elezea faida nyingine ambazo hupatikana kwa kukuza lugha hii.

96. Vta vingi vilivyopiganiwa ulimwenguni vimechangiwa na swala la umiliki wa ardhi na rasimali.

a) Jadili namna malumbano haya yanaweza kusuluhishwa ili kuwe na amani ulimwenguni.

97. Tofauti za uongozi uliosheheniwa na ukabila na utowakilishaji sawa kijinsia ni kati ya mambo yaliyochangia kuvurugika kwa amani katika jamii.

a) Ni hatua gani zitakanazo kuchukuliwa ili kuwe na umiliki sawa ya rasimali na mengine muhimu?

98. Kulingana na Prof. Ken walibora katika kitabu chake, "Kidagaa Kimemwozea", maovu mengi hufichwa katika dini na vita vingi kupiganiwa kwa jina la Mungu.

a) Huku ukitoa mifano ya vita ulimwenguni, hakiki kauli hii.

99. Kuna waandishi wengi waliobobea katika lugha ya Kiswahili nchini Kenya na Tanzania. Ila kulingana na riwaya ya Kidagaa Kimemwozea, waandishi si halali bali matapeli wa ubunifu wa wengine.

a) Ili kumaliza utapeli huu wa wizi wa mawazo, ni hatua zipi zafaa kuchukuliwa ili kuzuia njama kama hizi.

100. Huku ukirejelea mawazo ya waandishi wengine katika vitabu ulivyovisoma, linganisha

fikra zao kuhusu hali ya mataifa ya Afrika baada ya ukoloni.